

RINDI

Nr 1 · 1986

RINDI

TIDSKRIFT FÖR GOTLÄNSK BOTANIK

Årgång 6 1986 Nr 1

Utgiven av Gotlands Botaniska Förening

Redaktör Bo Göran Johansson, Levide, Vall, 621 93 Visby

Redaktion Gösta Fåhræus, Skär, Fårö, 620 35 Fårösund
Bo Hammar, Line gård, Hörsne, 620 24 Dalhem
Gun Ingmansson, Bangårdsgatan 10, 621 45 Visby
Boel Jonsson, Simunds, 620 34 Lärbro
Bengt Larsson, Lummelundsväg, Pl 4875, 621 41 Visby

Tidskriften erhålls antingen genom medlemskap i GBF (35 kr/år) eller genom prenumeration (35 kr/år). Familjemedlemskap kostar 15 kr/år. Föreningens postgiro är 68 36 66 - 2. Adressen är Box 1339, 621 24 Visby.

Gotlands Botaniska Förening

är en sammanslutning av botaniskt intresserade personer. Föreningens ändamål är att utgöra forum för utbyte av erfarenheter och öka de kunskaper inom botanikens olika grenar, att utforska och att verka för skydd och vård av Gotlands flora. Sitt ändamål söker föreningen förverkliga bl.a. genom sammankomster, kurser och exkursioner.

Ordförande Bo Hammar, Line gård, Hörsne, 620 24 Dalhem
tel 0498-37097

Vice ordförande Gun Ingmansson, Bangårdsgatan 10, 621 45 Visby
tel 0498-71343

Sekreterare Ingrid Engquist, Stenkyrka, 620 33 Tingstäde
tel 0498-72088

Kassör Bengt Larsson, Lummelundsväg, Pl 4875, 621 41 Visby
tel 0498-78218

Övriga Bo Göran Johansson, Levide, Vall, 621 93 Visby
tel 0498-66204

Alf Larsson, Lothargatan 22, 621 58 Visby
tel 0498-79455

Adressändringar anmäls till kassören.

Omslagsbild: Krutbrännare, *Orchis ustulata*. Foto: Stellan Hedgren.

Omslagsbilden: *Orchis ustulata*

STELLAN HEDGREN

Böisorkar, böigossar, bräunsnäutå, brännsnäutå, bräunnäbbar, bräun-nacke, svartnacke, svartlasse, brännorkis, brandorkis, brandnyckel-blomster, brunhuvudorkis, krutbrännarorkis...

Kärt barn har många namn, heter det ju, och det talesättet stämmer i varje fall väl in på det här Rindi-numrets omslagsväxt, *Orchis ustulata*, krutbrännare som den officiellt heter på svenska. Ty, trots att den är den minsta svenska medlemmen av sitt släkte, är den otvivelaktigt en välkänd och populär växt inom de delar av vårt land där den förekommer mer talrikt, d.v.s. Öland och Gotland. Även i Skåne kan man träffa på arten, men där har den gått starkt tillbaka och lever numera kvar på bara ett fåtal lokaler.

Krutbrännaren växer främst på torra, öppna marker, t.ex. torrare betesmarker och slätterängar eller kortgräsiga strandängar och alvarmarker. Man finner den alltså ofta i samma miljö som dess mer storvuxna släktingar Sankt Pers nycklar och göknycklar. Den bildar dock aldrig lika täta ansamlingar som dessa. Krutbrännarna står i stället glest utspridda, ensamma eller i små grupper på tre till fem blomstänglar.

På Öland och Gotland börjar krutbrännaren blomma redan i slutet av maj eller början av juni. I Skåne blommar den däremot först en månad senare.

Krutbrännarna på omslaget är fotograferade på Stora Karlsö den 5 juni 1982. På Stora Karlsö, där det inte betat några får sedan år 1887 och som långsamt håller på att växa igen, förekommer arten i stor mängd. På grannön Lilla Karlsö, som än i dag betas av får, förekommer den däremot endast i enstaka exemplar.

Stellan Hedgren
Bangårdsgatan 10
621 45 Visby

Sippor

TORGNY ROSVALL

Till de vårväxter, som står vårt hjärta särskilt nära, hör utan tvivel sipporna. Vårsolen hinnet knappt smälta de sista snödrivor-
na innan barnen glädjestrålade kommer hemrusande med den första lilla buketten av kort-korta, ludna små blåsippknoppar, som ömt placeras i mamas finaste äggkopp.

Några veckor senare skimrar nästan alla gotländska skogsbackar och ängessnår i en ljuvlig blå färg som litet längre fram på våren övergår i vitaste vitt, när vitsippsmattorna bredas ut. För de litet kräsnare sipp-älskarna är det ofta också ett måste att besöka någon nipsippslokal i utskogen och njuta av anblicken av denna klenod i det gotländska landskapet.

Vi gotlänningar är verkligen lyckligt lottade som kan njuta av blå- och vitsippornas överflöd. Det är inte lika bra ställt på andra håll. Särskilt blåsipporna är hotade. Listan över län där fridlysning måst tillgripas för att rädda denna arts fortbestånd växer. På vissa håll har man kunnat nöja sig med förbud mot uppgrävning och plockning för försäljning. Men här behöver vi ännu inte förmena någon att plocka en liten bukett blå- eller vitsippor med hem från vårpromenaden. Men det är närmast en självklarhet att också vi gotlänningar skall avstå från uppgrävning eller plockning i stor skala. De andra sipporna skall vi naturligtvis varken plocka eller gräva upp. Med undantag för fältsippan är de sällsynta och i några fall fridlysta och bör på allt sätt skyddas.

Alldeles oavsett de värkänslor som en blåsippbacke, ett vitsipps-
änge eller en nipsippslokal kan väcka hos oss, är sipporna en intressant växtgrupp, som det kanske kan vara trevligt att rent botaniskt veta litet mera om. Jag har därför ur olika botaniska skrifter, med komplettering av egna iakttagelser, samlat en del uppgifter om sipporna, som här presenteras för Rindis läsare. Någon kom-
lett vetenskaplig redovisning är det inte fråga om, snarare får artikeln ses som en introduktion till egna studier i naturen och i den botaniska litteratur, som kan finnas till hands eller lånas på bibliotek.

DE GOTLÄNDSKA ARTERNA

På Gotland finns sju av de i flororna vanligen upptagna åtta svenska sipporna, nämligen blåsippa, *Hepatica nobilis*, vitsippa, *Anemone nemorosa*, gulsippa, *Anemone ranunculoides*, tovsippa, *Anemone sylvestris* fältsippa, *Pulsatilla pratensis*, nipsippa, *Pulsatilla patens* och gotlandssippa, *Pulsatilla vulgaris* ssp. *gotlandica*. Nipsippa och dess hybrid med fältsippa samt gotlandssippa är fridlysta här på Ön.

Den sippa som saknas är mosippa, *Pulsatilla vernalis*. Även om den fö-

Vitsippor. Tuschteckning av Staffan Rosvall.

redrar ljunghedarnas och tallmoarnas rullstensgrus som underlag och normalt har en dragning bort från kusten i sina nordiska förekomster, är den noterad från en lokal på Öland. Den är tydligen ej helt kalkskyende. Det är kanske en tillfällighet att den saknas på Gotland. Dess totala utbredning visar också på anmärkningsvärda och svårförståeliga luckor, även inom områden, som borde medge lämpliga växtbetingelser. Vem vet? En vacker dag kanske någon hittar en lokal för mosippa även här på Gotland.

SYSTEMATIK OCH NAMNSKICK

Alla våra sippor hör till den stora och viktiga ranunkelfamiljen, som främst kännetecknas av fria kronblad, som ganska lätt faller av och av många ståndare och pistiller, som alla är inbördes fria och fästade på en smal blomaxel. Till familjen hör också bl.a. smörblommor, möjor, rutor, adonis, akleja, riddarsporre, clematis och några andra.

Hos sipporna består hyllet, som är den sammanfattande benämningen på foderblad och kronblad, av en enda sorts blad. Ett sådant hyll kallades kalk. Regelrätta foderblad saknas och de mer eller mindre flikiga kransställda blad som är fästa under kalken, oftast en bit ner på stjälken eller bladskafter, är höglblad, som bildar ett svepe.

Den enda av sipporna som ser ut att ha äkta foderblad är blåsippan, men de tre små silkesludna bladen omedelbart under kalken är även de svepeblad. Ser man närmare efter, så sitter de någon millimeter ner på bladskäftet. I blåsippans fall har svepet övertagit ett foders normala roll att skydda fruktställningen. Efter blomningen böjs blomskäftet utåt och nedåt och svepet bildar ett skyddande tak över fruktställningen.

Blåsippan skiljer sig också genom de njurformade, övervintrande örtbladen rätt mycket från de andra sipporna. Dessa skiljer sig i sin tur också en hel del inbördes från varandra, framförallt genom spridningssättet för frukterna. Alla dessa lätt iakttagbara skillnader har medverkat till en viss förbistring, när det gällt att placera in sipporna i olika släkten och ge dem latinska namn.

I de allra senaste flororna är sipporna - vilket också framgår av de tidigare redovisade latinska namnen - uppdelade på tre släkten, *Hepatica*, *Anemone* och *Pulsatilla*. Från och till har de tidigare sammanförts i ett eller två av de här uppräknade släktena.

Blåsippan kallades långt före Linné för *Hepatica Nobilis*, Edelt Lefwergräas. Namnet är belagt från Elias Til-Landz, Catalogus Plantarum, Åbo 1683 och från den gamla Strängnäslektorn Johannes Olai Palmbergs verk "Serta florea suecana eller Swenske Örtekratz", som utkom 1684. Förmodligen är namnet ännu äldre, i varje fall det latinska namnet.

Den medicinska örtekunskapen behärskades långt fram i tiden av den så kallade signaturläran. Man ansåg att det rädde en överensstämmelse mellan växternas yttre form och färg och deras medicinska användbarhet. Bladens leverform och färgen på deras undersida gjorde att man ansåg att en dekokt på blåsippblad kunde bota sjukdomar i levern. Och namnet *Hepatica* skapades så ur det grekiska namnet på levern, "hēpar".

Också de andra latinska släktnamnen har gamla anor även om de ej kan hänföras till signaturläran. *Anemone* har härletts från det grekiska *ānemos*, som betyder vind och troligen syftar på de lättrörliga blommorna eller de lätt lossnande kronbladen. Ett liknande ur-

sprung tror man också att namnet *Pulsatilla* har. Det har använts åtminstone från 1500-talet och kan tänkas vara härlett från latinska *pulsare*, som betyder slå eller stöta och som kan syfta på blomornas lättörslighet eller deras klockform.

De latinska artepiteterna (de namn som kommer efter släktnamnen och betecknar själva arten) är lättare att härleda. Att *nobilis* betyder ädel, förnäm, står väl ganska klart för de flesta; *nemorosa*, växer i lundar; *ranunculoides* är ranunkelliknande; *sylvestris* (*silvestris*) växer i skog; *pratensis*, växer på ängar; *patens* betyder att blomman står öppen; *vulgaris* betyder vanlig och *vernalis* anger att det är en vårväxt.

De svenska namn, som nu är vedertagna i flororna, kräver ingen närmare förklaring. De syftar på färg, utseende eller ståndorter. De äldre och lokala folkliga namnen på arterna kommer förhoppningsvis att bli föremål för en noggrannare redovisning i annat sammanhang och behandlas därför ej i denna uppsats. Här skall endast anges hur namnet sippa har tolkats. Enklarest är den förklaringen att det kommer av ordet sipp i betydelsen blyg, nätt, "nätt flicka". En annan förklaring är att det kommer från tyskans säppel, franskans chapel, en äldre form av chapeau, som betyder hatt eller krans. Namnen blåsippel och hvitsippel användes 1701-1702 av Antonius Münchenberg (mera om denne senare).

Men låt oss återgå till systematiken. Linné sammanförde så småningom släktena *Hepatica* och *Anemone* och blåsippan fick nu heta *Anemone hepatica*, ett namn som de flesta av oss ännu är mer hemmastadda med än *Hepatica nobilis*. Orsaken till att Linné placerade blåsippan bland anemonerna, trots de stora skillnaderna i bladform och svepe, var att blombyggnaden hos blåsippan och anemonerna i princip är likartad.

Att man nu på nytt skilt ut blåsippan från anemonerna beror på att senare tidens botaniska forskare anser att den grupp av sippor, för vilken blåsippan är vår enda svenska representant, utgör en så fristående, enhetlig och ålderdomlig grupp att det berättigar den att bilda ett eget släkte. Det gamla namnet *Hepatica nobilis* har tagits till nåder igen, men Edelt Lefwergräas har inte återkommit. Enligt den sista förteckningen över svenska kärlväxtnamn (Thomas Karlsson 1982) skall den fortfarande heta blåsippa.

Den andra stora namnförvirringen bland sipporna har gällt uppdelningen mellan släktena *Anemone* och *Pulsatilla*. Många av oss - åtminstone de som är litet till åren komna - lärde sig en gång att fältsippa, nipsippa, backsippa och mosippa hette *Pulsatilla* på latin, men i nyare floror har vi fått vänja oss att leta under släktnamnet *Anemone*. Nu har de på nytt avskilts och bildar eget släkte under sitt gamla namn *Pulsatilla*. Egentligen är förvirringen inte så underlig då *Pulsatilla*-arterna, trots sin avgjorda systematiska släktskap med anemonerna, utgör en väl avgränsad grupp med lätt iakttagbara skillnader mot dessa.

UPPTÄCKTSHISTORIA

Blåsippan och vitsippan har naturligtvis varit kända av befolkningen här sedan hedenhös. Antagligen har man också känt till gulsippa, tovsippa och fältsippa. Men det är först när botanisterna börjar intressera sig för våra vilda växter, som vi får belägg för deras förekomst här.

Den förste botanist som besökte Gotland var dansken Jörgen Fuirén som tillsammans med Otto Sperling reste här 1623 på kung Kristian

IV:s befallning. Fuiréns växtförteckning omfattar ett 50-tal arter, men ingen av sipporna omnämns där.

Carl von Linné har länge ansetts vara den förste som noterade blå-sippa och vitsippa. De finns med i dagboken från hans gotländska resa 1741 och också i den tryckta reseberättelsen, som kom ut 1745. Gulsippan har på samma sätt ansetts vara noterad första gången av Simeon Landeberg år 1811. Landeberg var provinsialläkare på Gotland 1802-1807. Han förtecknade sina fynd i ett manuskript, som han kallade "Flora Gothlandica" och 1811 lämnade in för publicering i Vetenskapsakademiens handlingar. På grund av en del dubiösa uppgifter blev det aldrig antaget för publicering, men de av Landeborgs fynd som senare kunnat beläggas av framförallt J.P.Rosén i dennes avhandling "Gotlandiae Plantae rariores, annis 1816, 1817 & 1818" bör givetvis tillskrivas Landeberg.

Nu var emellertid varken Linné eller Landeberg först när det gäller de här tre sipporna. Åren 1701 och 1702 samlade Antonius Münchenberg ett herbarium, när han verkade som informator för kyrkoherde Jacob Ringheims söner i Valls prästgård. Münchenbergs herbarium blev bortglömt och omnämnes först i Vetenskapsakademiens handlingar 1857, då dåvarande kandidaten sedermera professorn i Helsingfors S.O.Lindberg skänkte det till Riksmuseets botaniska avdelning. Där har det blivit liggande i stort sett helt obeaktat, trots att det torde vara det äldsta bevarade svenska herbariet. Först 1948 publicerades det i Botaniska notiser av vår kände gotlandsbotanist Bengt Pettersson och har därmed kunnat berika vår kännedom om Gotlands äldre flora. Alla tre sipporna finns med i herbariet och Münchenberg skall därför räknas som deras förste noterare och inte Linné och Landeberg.

Enligt en uppgift av lektorn Arvid Sundberg i Visby upptäcktes tovsippan första gången 1820 av en annan provinsialläkare, en infödd gotlänning med det icke obekanta namnet Israel Kolmodin. Den store psalmdiktaren var hans farfars farfars bror. Uppgiften finns också med i Hartmans flora ed.2, 1832, men den tidigaste publiceringen skedde i "Årsberättelser om botaniska arbeten och upptäckter" av J.E.Vikström. Där anges C.G.Myrin som meddelare. Myrin, som sedermera blev docent i Uppsala, reste här 1829.

Första noteringen av fältsippa kom förvånansvärt sent. Varken Fuirén, Münchenberg eller Linné observerade den. Man kan gissa att det berodde på att vid den tid då de reste här var fältsippan redan överblommad och fröna spridda för alla himlens vindar. I Münchenbergs fall tillkommer att han botaniserade i huvudsak i trakterna av Vall, där fältsippan nog var mindre vanlig och saknas helt idag. Bladrosetterna borde dock den skarpögde Linné ha uppmärksammat om arten varit någorlunda vanlig. Sannolikt har den ökat kraftigt sedan Linnés tid.

Som upptäckare står den sedermera mycket välkända professorn Göran Wahlenberg, som reste här som ung student under juni-september 1799. Enligt Bengt Pettersson tog han dock först genom ett förbiseende fältsippan för den på fastlandet vanliga backsippan. Publiceringen skedde i Wahlenbergs "Utkast till Gotlands Flora" 1806.

Gotlandssippan, *Pulsatilla vulgaris* ssp. *gotlandica*, skiljer sig från den fastländska backsippan genom bl.a. kortare och bredare kalkblad samt grövre och längre blomskaft ovan svepebladen. Foto: Bo Göran Johansson, Ardre 12 maj 1979.

Den 20 juli 1855 botaniserade två fastländska florister, M.M.Floderus och W.Stenhammar, på kullarna bakom Lojsta kyrka. På Tonnklint fann de några överblommade pulsatillor, som de tack vare bladrosetterna mycket riktigt examinerade som nipsippa. Därmed har de kommit att stå som upptäckare av arten på Gotland, även om lokalen varit känd sedan lång tid tillbaka av ortsbefolkningen. Det kan nämnas att de samtidigt också fann hybriden med fältsippa.

Det var otur för vår store gotländske florist på den tiden, Oscar Anian Westöö, att det inte blev han som blev bokförd för upptäckten. Redan den 25 augusti 1852 hade han samlat nipsippan på Tonnklint. Den var då ännu mera överblommad och han lade in den i sitt herbarium som tovsippa.

I slutet av 1800-talet blev nipsippan känd från File hajdar i Othem och Hejnum, här först noterad av folkskolläraren M.Östman, men säkert känd även här av lokalbefolkningen långt tidigare. 1911 blev regementsläkaren E.Th.Fries, en av våra mest kända och framgångsrika amatörbotanister, underrättad av en fru Lundgren vid Skrubbs i Visby om en lokal för en ovanlig växt där i närheten. Liksom i de allra flesta fallen hade den varit känd en tid av befolkningen i trakten. Fries besökte lokalen och fann att det var nipsippa. Fyndet omnämndes av K.Johansson i en artikel 1912 och 1914 publicerade Fries själv fyndet. Det är en ödets nyck att dessa tidigt upptäckta lokaler låg inom var sitt av de tre huvudutbredningsområdena på Gotland.

Sedan kom fynd i Träkumla och Hejdeby, tidigast kända 1915, publicerade av Fries 1917. Bengt Pettersson kunde i sin avhandling 1958 utöka lokalerna med Kauparve i Hejde (i gränstrakterna mot Etelhem), upptäckt på 1930-talet, Follingbo, Öster om Langes hage, upptäckt på 1940-talet och Takstens i Lärbro, upptäckt på 1950-talet.

Sedan dess har lokaler tillkommit slag i slag. För att undgå risken att förbigå någon avstår jag här från att namnge kända upptäckare eller meddelare. Däremot är jag intresserad av att personer som själva anser sig som upptäckare eller vet vem som ursprungligen upptäckt någon nipsippslokal hör av sig till mig, så att nipsippans upptäcktshistoria kan kompletteras.

Detsamma gäller för övrigt gotlandssippan. Känt är att huvudlokalen i Ardre länge hade varit känd av ortsbefolkningen och att komminister K.Sundahl 1910 underrättade K.Johansson om beståndet. Denne gjorde då en noggrann undersökning, som fastställde att det rörde sig om en alldeles ny underart av den vanliga backsippan. Vem som upptäckt lokalerna väster om huvudlokalen och i Gammelgarn vet jag ej, medan en lokal på Torsburgen upptäcktes av en turist som hamnade vid sidan av en naturstig i samband med en s.k. Torsburgsdag. Hon visste inte vad det var som hon hade hittat, men anmälde i alla fall fyndet till en av arrangörerna, Sven Spjuth, som bestämde fyndet.

FÖRÖKNING OCH FRÖSPRIDNING

Det förekommer inte bara stora morfologiska skillnader (d.v.s. skillnader i form) mellan släktena; även inom varje släkte är variationerna betydande. Förökning och fröspridning sker t.ex. på flera olika sätt.

Blåsippans små enfröiga nötter saknar egen spridningsapparat. Fröspridningen sker dels genom den tidigare nämnda utåt-nedåtbøjningen av fruktställningen efter blomningen, som gör att fröna faller en

liten bit från moderplantan, dels - och förmodligen mycket viktigare - med hjälp av myror, som gillar det utdragna oljerika baselpartiet på fröna och släpar iväg med dem.

Även vitsippans och gulsippans frön saknar spridningsapparat, men de är också oljerika och släpas omkring av myror. Den vegetativa förökningen är för de här två arterna mycket viktig. När fröna gror stannar hjärtbladen kvar inom fröet och utvecklar ingen planta. I stället utbildas en tunn horisontell jordstam från vilken de första åren ett litet örtblad sticker upp. Först efter ett par år anläggs på hösten ett blombärande skott i spetsen på rotstocken och på våren utvecklas en blomstjälk med svepeblad och blomma. Hos gulsippan brukar det utbildas ett par, tre blommor från svepebladsvinkeln. Efter blomningen dör rotstockens huvudskott och en sidoknopp utbildar en ny jordstam från vars bakersta del ett ensamt treflikigt örtblad växer upp. Den nya jordstammen ger sedan upphov till nästa års blomma o.s.v. Genom förgrening av jordstammarna bildas s.k. kloner av identiskt lika blommor. Genom att jämföra sådana här kloner kan man få en god bild av vilka stora individuella variationer det finns också hos de här arterna. Färg och form på svepebladen är ofta olika, liksom antal kronblad och ståndare. Även blåsipporna, som ej bildar vegetativt förökade kloner, visar upp stora individuella variationer, särskilt i färgen hos kalkbladen. Staffan Rosvall har i Fagningros och jordsyren (1976) beskrivit en hel del av dessa variationer.

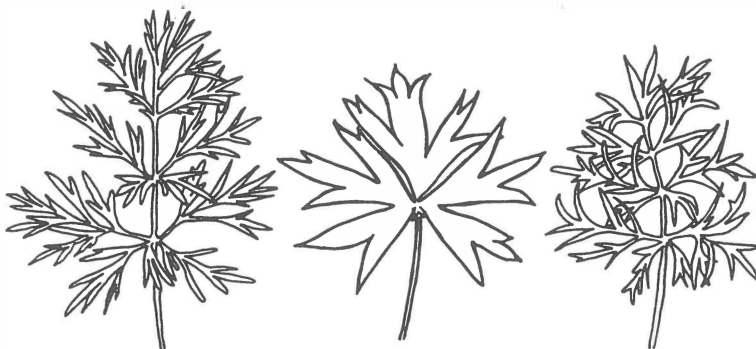
Vitsippan och gulsippan kan sällsynt bilda korsningar med varandra. Det finns uppgifter om sådana hybrid-kloner från hela det område där arterna förekommer tillsammans. Här på Gotland är hybriden mycket sällsynt; troligen finns den nu bara inom ett lokalområde i Grötlingbo på sydöstra Gotland, där den uppträder i ett fåtal skilda kloner. Hybriden är lätt att skilja från föräldraarterna. Blomfärgen är svagt gulgrön. Svepebladen har ungefär samma form och färg som hos gulsippan, men är skaftade som hos vitsippan. Stjälk och bladskaft är klart rödfärgade. Den kan ha både en och två blommor. Blomningstiden är något senare än vitsippans.

Den tredje anemonen, tovsippan, påminner mycket om sin mindre släkting vitsippan. Även den bildar kloner genom en riklig skottbildning från en mängd fina strykrötter. Men hos tovsippan är det också väl ställt med fröspridningen. Frukten har en lång tovig hårbeklädnad som utgör en bra flygapparat. När man ser ett bestånd av överblommade tovsippor är det lätt att förstå hur arten har fått sitt svenska namn.

Förekomst eller avsaknad av flygapparat är således ej så särskiljande att en uppdelning i släkten härav är motiverad. Men den viktigaste genomgående morfologiska skillnaden mellan *Anemone* och *Pulsatilla* är i alla fall just flygapparaten, som hos alla *Pulsatilla*-arterna utgörs av ett starkt förlängt och fjäderlikt spröt på fröet, som utgör en utomordentlig flygapparat och helt svarar för spridningen. Det är åtminstone just nu ett av skälen till att forskarna bestämt att pulsatillorna skall utgöra ett eget släkte.

Efter frömogdnen sträcks stjälken och den karaktäristiska gråvita dunbollen exponeras för alla himlens vindar och gör att även en överblommad *Pulsatilla*-lokal har ett stort skönhetsvärde, särskilt när man ser den i motljus.

Hos *Pulsatilla*-arterna är den kraftiga långlivade pålroten i huvudsak vertikal. Uptill grenar den sig ofta i flera korta jordstammar. I toppen på var och en av dem sitter en övervintrande knopp, där blad- och blomanlagen skyddas av flera lager ludna lågblad.

fältsippa

nipsippa

gotlandssippa

BLAD OCH BLOMMOR

Bladformen hos sipporna varierar. Blåsippans njurformade, övervint-
rande blad och vitsippans, gulsippans och tovsippans trefingrade
örtblad är välkända. Svepebladen hos vitsippan och tovsippan är
också trefingrade och skaftade, medan gulsippans svepeblad är så
gott som oskaftade. Gulsippan har ofta ett par, tre blomskaft utgå-
ende från svepebladsvinkeln. Variationer i svepebladens färg och
form mellan olika kloner av vitsippa och gulsippa är, som tidigare
nämnts, vanliga.

Örtbladen hos *Pulsatilla*-arterna varierar också. Hos fältsippan och
gotlandssippan är de parbladigt flikiga. Nipsippan har handflikiga
blad med tre flikar som i sin tur kan vara så djupt flikiga att
bladet kan förefalla femflikigt. Flikigheten hos bladen på våra
pulsatillor framgår av bild ovan. Individuella variationer är van-
liga. Nipsippan blommar, så att säga, på bar kvist. Örtbladen kom-
mer ej fram förrän i slutskedet av blomningen. Däremot får både
fältsippan och gotlandssippan sina blad och blommor ungefär samti-
digt. Hos våra gotländska arter vissnar bladen ner på eftersommaren
och hösten, medan mosippans blad övervintrar.

En gemensam detalj hos *Pulsatilla*-arterna, som också skiljer dem
från *Hepatica* och *Anemone* är att de yttre ståndarna är sterila med
knapparna ombildade till klubblika honungskörtlar. Hos *Anemone* finns
inga sådana ståndare. Däremot kan man då och då få se fyllda sippor
där åtminstone en del ståndare återbildats till kronblad. Sådana
avvikande former kan vara fertila och ge upphov till nya exemplar
med samma avvikelser. Man har ibland utnyttjat sådana spontant upp-
komna tillfälliga avvikelser vid odling av prydnadsväxter med fyll-
da blommor.

Hybriden mellan nipsippa och fältsippa är välkänd på Gotland. Dess
morfologi och förekomster har tidigare behandlats i Rindi (T.Ros-
vall 1984), varför någon upprepning här ej skall ske. På lokalför-
teckningen för nipsippa (se tabell) har dock lokaler där jag iakt-
tagit hybrider markerats. Härvid är dock att notera att på ett 10-
tal lokaler, som antingen upptäckts eller kommit till min kännedom
under 1985, har tillräckligt noggranna efterforskningar ej medhun-
nits. Sannolikt finns hybrider på flera av dessa.

I artikeln i Rindi om hybriden har några olika sätt att skilja den

från huvudarten och från gotlandssippan angetts. Ytterligare en metod, som av förbiseende ej kom med i artikeln, kan här meddelas. Örtbladen hos både nipsippa och hybrid vissnar på eftersommaren och hösten, men förstörs ej alltid helt. Det går ofta bra att ännu på våren i början av blomningen innan de nya örtbladen kommit upp konstatera om de runt klonen kvarliggande resterna av förra årets örtblad är trefingrade eller har den eller de mellanleder, som indikerar att det är en hybrid.

OVANLIGA AVVIKELSER

En naturlig ombildning, som dock inte gett upphov till någon vacker fylld blomma, har beskrivits hos tovsippa. Vid Bäckes, strax utanför Visby, finns en lokal för denna art, där svepebladen är flera än normalt och hyllet är dubbelt. Blommorna har ungefär fem gröna yttre hylleblad och upp emot tjugo smutsiga vita, trasiga och fransiga inre hylleblad. Växten har genomgått en mutation, som resulterat i vad man i detta speciella fall kallar fyllodi.

Fyndet av denna egendomliga tovsippa gjordes 1908 av en amatörbotanist, telegrafkommissarien Th. Lange i Visby, sedermera berömd utforskare av Jämtlands flora. Lokalen var känd som tovsippslokal tidigare, men det året fann Lange ett 50-tal exemplar av den mycket avvikande formen bland de normala tovsipporna.

Vår store sekelskiftesbotanist, K. Johansson, beskrev formen något år senare. Han menade att de gröna yttre hyllebladen är de ordinarie kalkbladen, och de andra trasiga, vitare bladen är omvandlade ståndare. Men det finns också normala ståndare och pistiller och det kan bildas mogna frukter.

Den missbildade formen - helt lik Johanssons beskrivning - finns fortfarande kvar på samma plats tillsammans med ett mindre antal av den normala formen. Det finns numera också rikligt med mellanformer som K. Johansson ej nämnt något om. De båda formerna tycks sålunda kunna hybridisera med varandra. På sikt kanske den normala tovsippa och den ursprungliga mutationen blir allt sällsyntare och hybridformerna kommer att dominera.

Den här typen av avvikande monstruösa former förekommer sällsynt även bland *Pulsatilla*-arterna. Fältsippor med förgrönade kalkar, utökad antal svepeblad och ombildade ståndare förekommer då och då. Självt har jag sett nipsippor utan kalkblad och sådana med endast några mm breda starkt håriga och mörkt violetta kalkblad, dock fortfarande i rätt antal. Helt vita nipsippor är en sällsynthet; några få fynd har rapporterats, ett par stora exemplar med många blommande stjälgar i Hejnum och ett bestånd i Etelhem, som jag hade turen att upptäcka 1978. Då fanns endast ett exemplar med en blommande stjälk. 1980 hade det tre blommande stjälgar. 1985 fanns 8 exemplar med sammanlagt 21 blommande stjälgar inom en yta av 3 x 5 m.

På en lokal vid Skrubbs utanför Visby har jag funnit nipsippor med kalkar som är silverglänsande invändigt och något ljusare violetta än vanligt på utsidan. Formen tycks vara fertil; det fanns exemplar långt ifrån varandra på lokalen. Den borde därför ha ett eget namn. Jag föreslog därför vid ett tillfälle att den borde kallas *f. argenteus*, men Riksmuseet meddelade mig då att formen fanns i odling i Uppsala Botaniska trädgård under det föreslagna namnet *f. alboviolacea*.

Samma form med silverglänsande insida och ljusare violett utsida på kalken har även iakttagits hos ett par kloner av gotlandssippa i Ardre enligt muntligt meddelande av Bengt Larsson, Visby.

En form av vitsippa med inrullade kalkblad (till vänster) och en fylldblommig blåsippa (till höger). Foto: Torgny Rosvall.

Vita fältsippor är inte så ovanliga. De är oftast håriga, men en vitgul helt kal form av fältsippa har upptäckts av K.Johansson och namngivits som *Pulsatilla pratensis* f. *johanssonii*. Den tycks vara fertil och finns fortfarande kvar, åtminstone på en av de kända lokalerna, men i ganska få exemplar, varav dock ett stort med många blommande stjälkar. Jag har också hört talas om kala fältsippor med gredelina kalkar, men ej sett något sådant exemplar.

STÅNDORTSKRAV

Sipporna har mycket skilda ståndortskrav. Var vi här på Gotland hittar blåsippor och vitsippor behöver ej närmare utvecklas. Man bör dock kanske lägga märke till att blåsippan saknas eller är sparsamt förekommande på alltför sandigt underlag. Inom hållmarksområdena förekommer den huvudsakligen i karstspringorna, där den får både skydd och bättre jordmån. Både blå- och vitsippor har gynnats av upphört eller minskat bete. Gulsippan, som i förhållande till de båda andra är mycket mera sällsynt, är en typisk mullväxt och återfinnes därför mest i lövängsmiljö, ofta i rätt skuggiga lägen, men även i rika barrskogar.

Tovsippan trivs bäst i glesa tallskogar, gärna i uthuggningar och vid vägkanter. Den är vanligast på norra Gotland och har också gynnats av upphörande skogsbete. Fältsippan har ökat på Gotland under senare tid, särskilt på obetade hållmarker, sandstränder, vägkanter och igenlagda åkrar. Nipsippans och gotlandssippans ståndortskrav

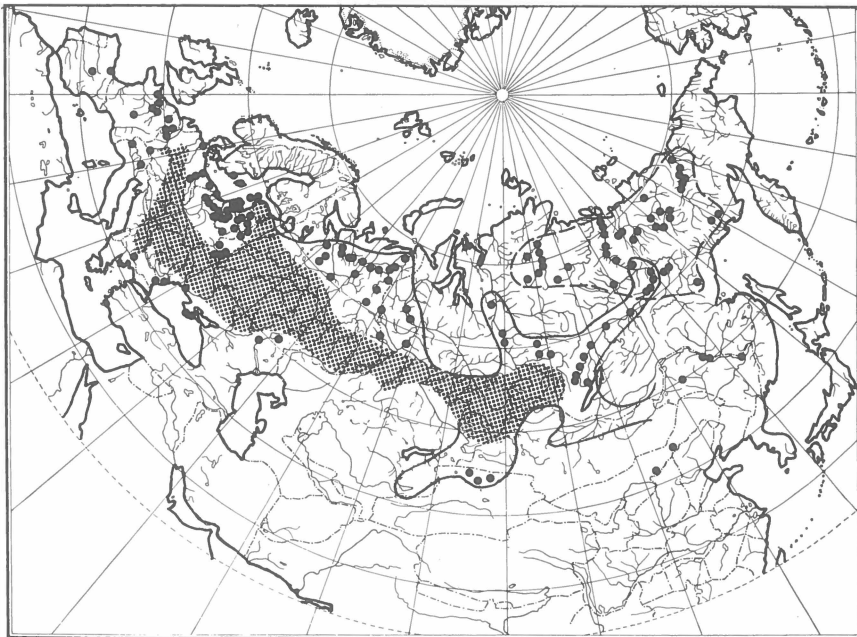

En vitgul form av fältsippa, växande i ett gammalt grustag i Hejdeby. Foto: Bengt Larsson.

är mera komplicerade. Hos oss trivs de bäst i glesa utmarksskogar på ett tunt täcke av sandig morän ovanpå renare kalkstenar. Men det finns också några nipsippslokaler på mäktigare lager av sandig morän, t.ex. vid de stora grustagen i Träkumla. Båda arterna behöver mycket ljus och gynnas där skogen glesnar och enesbuskarna torkar, som skett inom en hel del hållmarksområden under de senare decennierna. Av samma skäl mår de sämre på igenväxande lokaler, men kan ibland dra nytta av tillgång till halvt slutet skogsterräng. Jag har flera år konstaterat att de största och vackraste exemplaren växte bland buskarna och träden i kanterna av större, helt öppna lokaler, där blommorna hade farit mycket illa av frost och torka.

Det förefaller som om upphört eller minskande bete gynnat också dessa båda arter, men betesfaktorn är svårbedömbär. Betesdjuren kan visserligen hjälpa till med att hålla markerna öppna, så att fröna kan komma ner i den tidigt uppvärmda mineraljorden, vilket de tycks behöva för att kunna gro. Men alltför intensivt bete och tramp, framförallt av får, tycks ha en så stark negativ inverkan att arten t.o.m. helt kan försvinna, vilket följande exempel visar:

Under våren 1985 fick jag kännedom om en nipsippslokal i Hangvar. Uppgiftslämnaren, som tidigare varit bosatt i socknen, men nu sedan flera år är bosatt på fastlandet, gav mig en noggrann lokalangivelse och uppgift om nuvarande markägare. Vid kontakt med denne bekräftade han att arten förekommit rikligt inom ca ett tunnland på den angivna lokalen ännu för 10 år sedan, men att han ej sett några nipsippor där de senaste åren. Jag besökte lokalen den 4 maj och

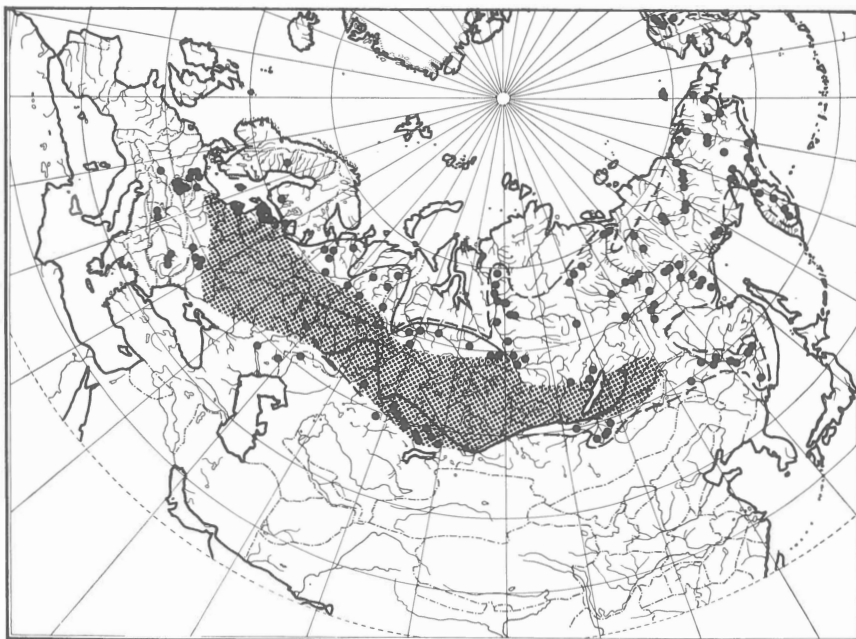
Totalutbredningen för tovsippa, *Anemone sylvestris*. Figuren redovisar två underarter, *ssp. sylvestris* inom heldragen linje och *ssp. ochotensis* inom streckad linje. Ur Eric Hulténs manuskript till de nordeuropiska växternas totalutbredning.

sammanträffade där med markägaren. Lokalen, som ligger väster om den sedan länge uppodlade Kyrkebysmyr ca 3 km söder om Hangvars kyrka, består av en av tallskog omgiven ganska öppen hållmark beväxten med en hel del enesbuskar och några enstaka tallar. Trots intensivt sökande kunde ej ett enda fertilt eller sterilt exemplar letas upp, varken på den angivna lokalen och dess omgivningar eller på en ca 200 m därifrån belägen hållmark där arten enligt markägaren också funnits, fast i mindre antal. Endast ett par fröställningar av fåltsippa sågs inom området.

Ägaren berättade att nipsippslokalen upptäckts av hans mor för ca 50 år sedan, men att den för undvikande av alltför flitigt besökande ej delgivits mer än en trängre krets av ordsbor. Upptäckaren och min sagesman var båda lärare i socknen och intresserade av botanik, varför det ej finns anledning att betvivla artbestämningen.

Ägaren berättade vidare att vid tiden för upptäckten och fram till för 10 år sedan gick det endast kor och hästar på bete i hagen. De verkade inte påverka beståndet. Sedan 10 år tillbaka hade hagen betats med får från mitten av juni varje år och då hade nipsipporna hela tiden minskat och nu helt försvunnit. Vid mitt besök betade ungtjurar där, men de höll sig till frodigare områden i hagen än det kortsnaggade hållmarksområdet där nipsipporna hade växt.

Fårbetet innebär tydligen att de redan på eftersommaren och hösten ganska väl utbildade blad- och blomanlagen helt betats av, vilket

Den europeiska och asiatiska utbredningen för nipsippa, *Pulsatilla patens*. Figuren redovisar två underarter, *ssp. patens* inom heldragen linje och den sibiriska och nordamerikanska *ssp. multifida* inom streckad linje. Ur Eric Hulténs manuskript till de nordeuropeiska växternas totalutbredning.

omöjliggör följande års utveckling av plantorna. Fåren betar intensivt även inne bland enesbuskarna, där man annars tycker att något exemplar skulle kunna överleva. Möjligheten att arten ändå skulle kunna finnas kvar någonstans i närheten är naturligtvis ej utesluten, men för varje år som det intensiva fårbetet fortgår minskar chanserna att få notera Hangvar som nipsippsocken.

UTBREDNING

Blåsippan förekommer i nästan hela Europa. Den går upp till mellersta Norrland och Finland, där den särskilt förekommer i kusttrakten och älvdalarna. I Norge och Danmark är den östlig, liksom på kontinenten, där den saknas i de västra delarna och på Brittiska öarna. Den finns inte heller i norra och östra Ryssland och i Grekland.

Vitsippan har en liknande utbredning, men går något längre norrut. Den finns även i de västliga delarna av Europa men saknas i stället längst i söder.

Gulsippan går i Sverige normalt upp till landskapet kring Mälaren, men har också strödda förekomster i Norrland. I Finland finns den på Åland och i de södra kustlandskapen. På kontinenten saknas den längst i söder och längst i väster.

Tovsippans utbredningsområde är östligt; den finns från mellersta Europa till långt in i Sibirien, där den är en typisk stäppväxt. På Gotland och Öland går artens nordvästgräns. Den finns således varken i övriga Sverige, Danmark, Norge eller Finland. De närmaste lokalerna är belägna i Baltikum.

Fältsippan har en utbredning som påminner om tovsippans, men den går längre åt nordväst, även om förekomsterna där är få och splittade. Anmärkningsvärt är att den har rätt många lokaler i Danmark och kring Oslofjorden i Norge. Man kan tala om en östlig och en västlig utlöpare norrut från artens stora sammanhängande utbredningsområde på kontinenten. I öster går den en bit in i Sibirien.

Nipsippan förekommer från Baltikum till mellersta Sibirien och från Kaspiska och Svarta haven i söder långt upp mot tundrorna i norr. Men den förekommer också här och där i Centraleuropa. I Norden finns den sällsynt i Angermanland, där den växer på niporna i Adalen. Härifrån har den också fått sitt svenska namn. I Adalen förefaller den att vara på snabb reträtt. Från att ha funnits i sex socknar längs Adalen, finns den nu enbart på ett halvdussin lokaler i Ramsele socken i Faxälvens dalgång (Lundqvist 1977). I Finland är den noterad från Tavastland i södra Finland, men lär även här ha stagnerat eller gått tillbaka.

I sitt huvudutbredningsområde är nipsippan en stäppväxt, som trivs på öppna marker med svag konkurrens från andra arter. Stäppernas sandfält har på Gotland i huvudsak ersatts av våra solvarma hållmarksskogar med tunt rörligt markskikt av sand eller grus. De få lokaler på Gotland som närmast liknar niporna i Angermanland är de tidigare nämnda moränlagren med de stora grusgroparna i Träkumla.

Till skillnad från förhållandena i Angermanland och Finland har arten expanderat på Gotland under senare år. Vid sekelskiftet var två lokaler kända. Omkring 1950 hade antalet publicerade lokaler stigit till ett 10-tal (B.Pettersson 1958). Nu är arten känd från ett 50-tal lokaler (se karta på motstående sida). Som komplement meddelas också i tabellform lokalernas belägenhet sockenvis. Som lokal har räknats bestånd vars ytterkanter ligger mer än 200 m från varandra. Det finns på några ställen distinkta, från varandra väl avskilda bestånd på kortare avstånd, men även här har huvudregeln, 200 m, använts, varför de räknats som en lokal. Fyra av lokalerna innehåller vardera ett enda exemplar; det är tveksamt om grobara frön utvecklas, som kan säkerställa överlevnaden på dessa lokaler. På en av lokalerna har jag följt utvecklingen under många år. Exemplaret blommar rikligt varje år, men några nya plantor har ej synts till. Inom flera av lokalområdena, särskilt Filehajdar-området, behöver noggrannare inventeringar genomföras för att få utbredningen ännu bättre kartlagd än vad som för närvarande är fallet.

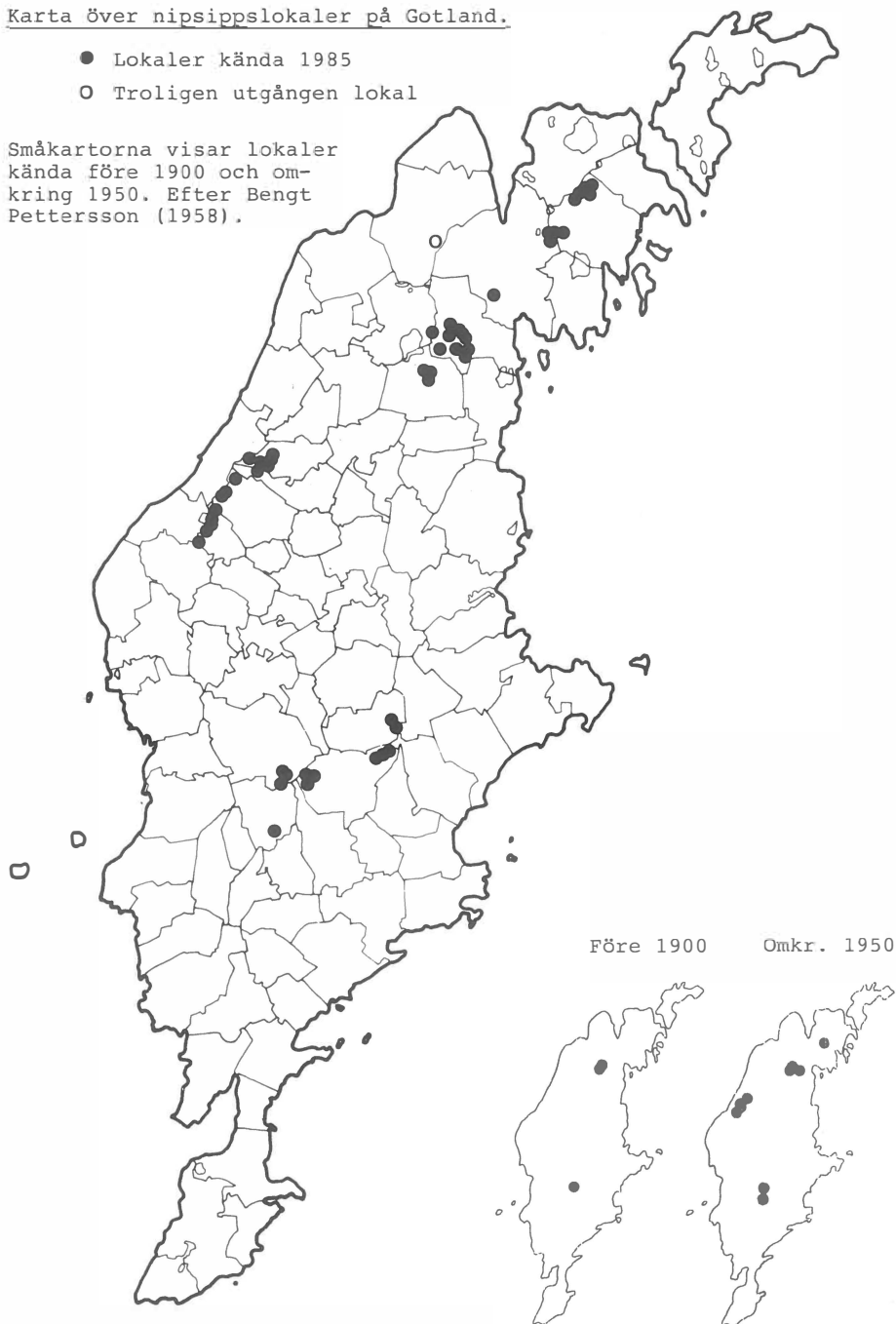
Det finns ett intressant mönster i nipsippslokalernas belägenhet, som klart framgår av utbredningskartan. Alla 1985 kända lokaler ligger på höga nivåer långt från kusten. Alla ligger på eller över Litorinahavets högsta nivå, de flesta dessutom över Ancylussjöns högsta strandlinje. Lokalerna är fördelade på tre huvudutbredningsområden, ett i söder i Lojsta, Hejde, Etelhem och Buttle, där nivån är 45-60 m, ett strax öster om Visby i Träkumla, Follingbo, Endre och Hejdeby på 65-70 m-nivån och ett på norra Gotland i Hejnum, Tingstade och Othem på 50-70 m-nivån och i Lärbro och Rute på 35-40 m-nivån. Den enda lokal, som i viss mån bryter mönstret är den nu tydligen utgångna Hangvarlokalen, som ligger på 20 m-nivån.

En intressant iakttagelse är att lokalerna inom alla tre huvudutbredningsområdena är orienterade i band som har en sydvästlig-

Karta över nipsippslokaler på Gotland.

- Lokaler kända 1985
- Troligen utgången lokal

Småkartorna visar lokaler
kända före 1900 och om-
kring 1950. Efter Bengt
Pettersson (1958).

Tabell. Nipsippslokaler på Gotland 1985 fördelade sockenvis.

Socken	Fastighetsbeteckning enl. ekon. kartan, benämning, belägenhet etc.	Uppsk. antal	Hybr. förekommer
Lojsta	Bjärs 1:52 Tonnklint	50	x
Hejde	Hajdgårde 1:9 Hajdskogen SV Kauparve	50	x
	Kauparve 1:19 Hajdskogen SV Kauparve	50	
	Löves 1:12 Hajdskogen SV Kauparve	>100	x
Etelhem	Västringe 1:20 1:31 Hauggatskogen SO Kauparve	100	x
	Västringe 1:18 Hauggatskogen SO Kauparve, vägkant	2	
	Västringe 1:18 Hauggatskogen SO Kauparve	>100	
	Bare 1:20 SO Branden	1	
	Bare 1:39 1:40 NV Villbärsmyr	35	x
	Bare 1:41 1:42 1:46 1:47 NNV Villbärsmyr	>1000	x
Buttle	Altajme 1:35 Storhagen SO Hägsarve	120	x
	Altajme 1:35 Storhagen O Hägsarve	70	x
Träkumla	Ingwards 1:24 1:63 Hajdskog S Sion	70	x
	Tjängdarve 1:100 SO Handskmyr, vägkant	1	
	Tjängdarve 1:15 S Byskogen	100	x
	Tjängdarve 1:27 1:34 vid grustagen	100	x
Follingbo	Slättflishage 2:1 5:3 O grustagen	>100	x
	Gudmyrskog 1:1 O Slättflis, vid grustag	30	x
	Gudmyrskog 1:1 O Slättflis, vid ridstig	250	x
	Rosendal 1:23 O Skrubbsbshagen	>100	x
Endre	Stenstugu 3:1 Utskogen N Ölbäck	80	x
Hejdeby	Suderbys 1:11 Hällhagen O Österby	50	x
	Suderbys 1:24 NO nya stenbrottet.		
	Delvis förstörd	5	x
	Suderbys 1:25 Sikhagen, vid vägförgrening	>100	x
	Bolarve 1:12 N Sikhagen, i gammalt grustag	50	x
	Hejdeby annex 1:1 N Tjautet	30	x
Hejnum	Bjärs 1:14 B, Bjärshajd, S:t Olofshamn	>100	x
	Rings 3:1 Hejnumhällar O Rings, SV Orgvåtar	50	
	Rings 3:1 Hejnumhällar Bjärshajd,		
	NNV S:t Olofshamn	20	
Othem	File 1:15 Filehajdar Brottet	>10000	x
	Ytings 1:9 1:46 Filehajdar SV Dyhagen	5	
	File 1:13 Kalkugnen V Klints	>100	x
	File 1:13 Vid stenbrottsvägen	50	
	File 1:15 Filehajdar V Ytings	50	
	File 1:15 1:20 Filehajdar V File	>100	
	File 1:23 Filehajdar V File	50	
	File 1:20 1:21 Filehajdar O Lillmyr	10	
	Othemars 1:2 Filehajdar Utskogen, vägkant	1	
Tingstäde	Furubjärs 1:6 Filehajdar, Fallets fornby	50	
Lärbro	Glästäde 1:7 Vid gårdsinfart	1	
	Norderihre 1:30 1:37 Norderskogen SV Gåsmyr	>200	x
	Stora Takstens 1:12 V Gåsmyr, vid vägslinga	2	
Rute	Risungs 1:30 NO Gåsmyr, gamla vägslingan	50	
	Risungs 1:28 O Tjugmyr, vägskalet	10	
	Ale 1:47 Vid Fleringevägen	20	x
	Sigfride 1:2 NV Rutemyr	>100	
	Sigfride 1:2 N Rutemyr	100	
	Sigfride 1:2 O Rutemyr	100	x
	Bräntings 1:20 III NO Galtmyr	20	
Hangvar	Kyrkeby 4:1 S Hangvars kyrka, trol. utgången	0	

nordostlig huvudriktning, men Hangvarlokalen utgör även här ett undantag. Är denna huvudriktning en tillfällighet, eller kan den ha något samband med att detta är huvudvindriktningen på Gotland under den tid på året då fröspridningen sker?

Omfånget av de tidigare kända lokalerna förändras i allmänhet mycket långsamt. Det kan ibland förefalla som om det finns osynliga murar i terrängen, som arten har mycket svårt att överskrida. Vår för har den t.ex. ej förmått kolonisera den kulle som ligger omedelbart söder om lokalen på Tonnklint i Lojsta, där nipsippan först upptäcktes på Gotland för 130 år sedan? Nipsippans huvudsakliga expansion synes i stället numera ske genom att helt nya kolonier uppträder, ofta många hundra meter från de gamla lokalerna. En så iögonfallande art kan knappast ha varit förbisedd på alla dessa nya lokaler.

En del av de nya lokalerna kan kanske ha uppkommit genom s.k. antropokor spridning, d.v.s. att djur eller människor omedvetet fört med sig frön till någon lämplig gröningsplats. Flera lokaler ligger i anslutning till vägar och stigar och kan tyda på detta. Det finns som synes många frågor om nipsippans livsbetingelser som kanske aldrig kan besvaras, men ändå är tillräckligt intressanta för att stimulera både amatörer och forskare till fortsatta iakttagelser och spekulationer.

Gotlandssippan är en av de få växter som vi troligen är ensamma om, och som därför med all rätt kan få bära namnet gotlandssippa. På vetenskapligt språk brukar sådana arter eller former kallas endemer. Helt säkert att det är en endem är det nu inte. Det krävs ytterligare forskning för att definitivt klarlägga gotlandssippans släktskapsförhållanden. Tills vidare har den dock förts som underart till den vanliga backsippan, men den kan också vara släkt med öst-europeiska arter. K.Johansson gjorde 1910-1912 en omfattande studie av arten och publicerade sina rön i Svensk Botanisk Tidskrift (1912). Artikelnen innehåller en ingående redogörelse för alla de gotländska pulsatillornas morfologi och levnadssätt. Han konstaterade redan då - med instämmande av flera senare botanister - att den gotländska formen i flera avseenden skiljer sig från den i övriga Sverige förekommande backsippan. Bl.a. är kalkbladen kortare och bredare, blomskaftet är tjockare och längre ovanför svepebladen och örtbladens bladflikar, särskilt ändflikarna, är bredare. Skillnaderna är ofta svåra att konstatera på enskilda exemplar, utan tillgång till jämförelsematerial.

Liksom nipsippan förefaller gotlandssippan att vara under spridning. På dess först kända lokal i Ardre har den stadigt ökat och lokalen omfattar nu omkring 0,5 km². Den finns också på en annan lokal i Ardre, 3 km västerut från huvudlokalen. För några 10-tal år sedan upptäcktes en lokal i Gammelgarn i närheten av Histilles i Kräklingbo. Den ligger ca 6 km nordost om den stora Ardre-lokalen. I början av 1960-talet upptäcktes en lokal på Torsburgen i Kräklingbo ca 2,5 km norr om Ardrelokalen. Här finns arten rikligt inom ett ca 100 m² stort område och med enstaka exemplar i den närmaste omgivningen, vilket tyder på en snabb expansion. Gammelgarmslokalen däremot har i många år stått stilla. En äldre muntlig uppgift om en lokal mellan Ardre och Ala nära sockengränsen har trots efterforskningar ej kunnat bekräftas. Det fynd av gotlandssippa som rapporterats från Filehajdar i Othem (Nilsson & Gustafsson 1978) visade sig vid noggrannare undersökningar med all sannolikhet vara ett fynd av en hybrid mellan nipsippa och fältsippa med osedvanligt flikiga blad (T Rosvall 1984).

På en fritidstomt i Boge har huvudformen inplanterats från fastlandet. Den sprider sig nu även utanför tomten och bör hållas under uppsikt. Det är viktigt att anmäla sådana inplanteringar som i framtiden kan förändra vår vildfloras sammansättning. Sådan anmälan kan göras till Gotlands Botaniska Förening. Självfallet behöver inte alla trädgårdsväxter anmälas. Men när det gäller arter som också kan uppträda i vilt tillstånd och sprida sig spontant i naturen kan det vara bra att veta ursprunget.

Det är givetvis också viktigt att fynd av sällsynta och utrotningshotade arter rapporteras. Skulle Du finna en lokal för nipsippa eller gotlandssippa, som inte nämnts i texten är det värdefullt om Du rapporterar fyndet till Gotlands Botaniska Förening, Projekt Gotlands Flora, som håller på med en inventering av växterna på Gotland, eller direkt till artikelförfattaren.

LITTERATUR

- Ekstam U., Jacobson R., Matsson M. & Porsne T. 1984: Ölands och Gotlands växtvärld. Stockholm.
- Fries E.Th. 1917: Några gotländska växtlokaler. - Svensk Bot. Tidskr. 11.
- Hultén E. 1971: Atlas över växternas utbredning i Norden. Andra upplagan. Stockholm.
- Floderus M.M. & Stenhammar J.C.W. 1855: Pulsatilla patens funnen på Gotland. - Öfvers. K.V.A. Förh. 11.
- Johansson K. 1897: Hufvuddragen af Gotlands växttopografi och växtgeografi. - K.V.A. Handl. N.F. 29:1.
- Johansson K. 1908: Om fyllodi hos Anemone silvestris L. - Svensk Bot. Tidskr. 2.
- Johansson K. 1912: Bidrag till de gotländska Pulsatillornas naturhistoria. - Svensk Bot. Tidskr. 6.
- Karlsson T. 1982: Svenska växtnamn. Lund.
- Lagerberg T. 1937: Vilda växter i Norden. Stockholm.
- Lindman C.A.M. 1922: Bilder ur Nordens flora. Andra och tredje upplagorna. Stockholm.
- Linnæus C. 1745: Carl Linnæi Öländska och Gothländska resa. Stockholm och Uppsala.
- Lundqvist J.A.G. 1977: Nipsippa, Anemone patens, i Angermanland. - Svensk Bot. Tidskr. 71:4.
- Nilsson Ö. & Gustafsson L.-A. 1978: Projekt Linné rapporterar 64-79. - Svensk Bot. Tidskr. 72:1.
- Pettersson B. & Curry-Lindahl K. 1946: Natur på Gotland. Stockholm.
- Pettersson B. 1948: Antonius Münchenbergs herbarium vivum. - Bot. Notiser 1948.
- Pettersson B. 1958: Dynamik och konstans i Gotlands flora och vegetation. - Acta Phytogeografica Suecica 40.
- Rosvall S. 1976: Fagningros och jordsyren och andra gotländska växter. Södertälje.
- Rosvall T., Larsson B. & Bachér G. (uppgiftslämnare) 1981: Floristiska notiser - Upprop. - Rindi 1:1.
- Rosvall T. 1982: Floristiska notiser. - Rindi 2:2.
- Rosvall T. 1984: Hybrid mellan nipsippa och fältsippa. - Rindi 4:1.
- Skottsberg C. (red.) 1932-1949: Växternas liv. Stockholm.

Torgny Rosvall
Bergmansgatan 6
621 46 Visby

Nyheter i Gotlands flora 1985

BO GÖRAN JOHANSSON och BENGT LARSSON

Redaktionen har här sammanställt en förteckning över växtfynd, som blivit bekanta under 1985. Några av dessa är gamla lokaler, som har bekräftats på nytt efter lång tid av tystnad, men de flesta är helt nya. Lokaluppgifter från Tingstädeträsk redovisas i en separat artikel liksom alpklövern. Vi tackar alla uppgiftslämnare och hoppas att få fortsatt information om de fynd som görs på olika håll på Gotland.

Namnen i förteckningen följer 26:e upplagan av Krok & Almquists flora, undantaget några få arter som denna flora inte behandlar.

STOR ÄNGSSYRA, *Rumex thyrsiflorus*

Vamlingbo, norr om Bottarvegården på väg mot Hamra.
Hamra, längs vägen från kyrkan till mejeriet.
Havdhem, vid avtagsvägen mot Eke.
Sanda, vid skolan (Jörgen Petersson).

SUMPSKRÄPPA, *Rumex palustris*

Två lokalområden har blivit rapporterade under 1985, nämligen Fårö, vid Norsta Aura (Fåhræus 1985), men även andra Fårö-stränder, se särskild notis i detta nummer av Rindi.
Anga, stranden söder om Trullhalsar (Bo Göran Johansson).

FISKMÅLLA, *Chenopodium polyspermum*

Denna målla, som inte är särskilt vanlig på Gotland, har visat sig på soptippen i Visby (Bengt Larsson).
Den är också känd från två lokaler nära Kulstade i Vall (Bo Göran Johansson).
Tidigare rapporterad från Eksta (Fåhræus & Högström 1985).

BLÅMÅLLA, *Chenopodium glaucum*

Ett exemplar fanns på ruderatmark sydost Olsvenne i Näs. K.Johansson (1897) uppper också en lokal i närheten, Nisseviken i Näs, för denna ovanliga art (Bengt Larsson & Eva Tigerschiöld).

RAGGARV, *Cerastium brachypetalum*

En ny lokal har blivit känd från Fjäle Ängar i Ala (Karl-Erik Petersson).
På Tofta skjutfält har den påträffats på tre olika lokaler (Jörgen Petersson).
Från 1984 har vi fått uppgifter från Visby, norr om flygfältet och vid Bläsnungs (Bengt Larsson).

GÖKBLOMSTER, *Lychnis flos-cuculi*

Denna nejlikväxt, som är så vanlig på fastlandet, har påträffats på tre nya lokaler:

Stenkyrka, Vättingsmyr (Ingrid Engquist).
Bål, sydöstra delen av Bunkmyr, "en rätt hyfsad förekomst" (Jörgen Petersson).
Fårö, rikligt i ett dike vid Ava (Gösta Fåhræus).

GOTLANDSRANUNKEL , *Ranunculus ophioglossifolius*

Växten har visat sig på nytt på en äldre lokal i Ardre, vilket redovisas i en kommande artikel i nästa nummer av Rindi (Bengt Englund).

STRANDGYLLEN, *Barbarea stricta*

Lummelunda, stranden vid Lummelundsbruk (Ingmansson 1985).

KRÅKRASSING, *Coronopus squamatus*

På en jordhög i Sundre, vid vägen sydost fyren, växte ett tiotal exemplar sommaren 1985. Dessutom visade sig en planta på soptippen mellan När och Burs (Bengt Larsson).

GATKRASSING, *Lepidium ruderales*

Visby, Erik XIII:s gränd (Jörgen Petersson).

BITTERKRASSING, *Lepidium latifolium*

Arten har varit känd från Ars hamn sedan 1871 (Johansson 1897), och förekomsten bekräftades under botaniklägret i Hau 1985 (Johansson 1985). Arten är dessutom bekant i ett litet bestånd vid

Strandkål har nyetablerat sig på flera ställen längs Gotlands stränder. Foto: Torgny Rosvall.

stranden i Visby nedom DBW:s trädgård.

STRANDKÄL, *Crambe maritima*

Arten har nyetablerat sig på stranden norr om Hoburgen vid Sandvik, vid Klehammarsård och vid Holmhällar med flera små exemplar (Birgit Larsson och Folke Widén).

Från Eksta, Skansudd, rapporteras fyra unga, nyetablerade exemplar (Gun Ingmansson).

Från norra delen av Lickershamn i Stenkyrka uppges ett lika stort bestånd (Ingrid Engquist).

Från Hellvi, Lörjeholm, föreligger också en uppgift (Anders Svensson).

NORSK FINGERÖRT, *Potentilla norvegica*

Lummelunda, ett exemplar på ruderalhögd vid Lummelundsbruk och ett exemplar på omrörd mark på f.d. Martebomyr (Gun Ingmansson).

Luddvedel, fotografad i ett grustag i Hejdeby av Bengt Larsson.

LUDDVEDEL, *Oxytropis pilosa*

Arten upptäcktes troligen på Gotland redan 1759 i Västergarn, "på Skansholmen" (Johansson 1897). Nu föreligger två färska fynd från Kronholmen i Västergarn (Hjördis Stigell). Ala, ett grustag mitt för avtagsvägen till Fjäle Ängar (Karl-Erik Pettersson, Elert Wilhelmsson). Beträffande övriga kända lokaler, se Nilsson & Gustafsson (1977) och Floristiska Notiser i Rindi 1981, nr 2.

BACKVIAL, *Lathyrus sylvestris*

Denna vackra växt förevisades för deltagarna på föreningens sept-emberekkursion vid kalkbrottet på Smöjen (Engquist 1985).

GULLKLÖVER, *Trifolium aureum*

Visby, sandig gräsmark söder om Terra Nova centrum (Jörgen Petersson).

ROSENKRONILL, *Coronilla varia*

Visby, en vägkant öster om Snäckgårdsbaden (Bengt Larsson). Fårö, på villatomt nordost om Dämba (Marik Vos-Lundh).

GULKRONILL, *Coronilla emerus*

Ala, på vägen ner till Fjäle Ängar, i en stenhög (Karl-Erik Pettersson).

LIND, *Tilia cordata*

Silte, norr om Mickels, en lövskog med lind och lundalm, över ca 100x150 m (Stefan Haase och Jörgen Petersson).

VIT KATTOST, *Malva pusilla*

Ett flertal uppgifter från Vamlingbo, Hamra, Sproge, Kräklingbo, Akebäck, Vallstena och Bäl. En mycket vanlig biotop utgörs av mark invid ladugårdar och liknande, som trampats och gödslats kraftigt av får (Gun Ingmansson, Bo Göran Johansson, Bengt Larsson och Jörgen Petersson).

PIPSTÄKRA, *Oenanthe fistulosa*

Denna art, som har sin huvudsakliga svenska utbredning i Skåne, har de sista åren påträffats på nya gotländska lokaler, nämligen: Väskinde, ett dike söder om Rollumträsk (Anders Lekander). Roma, vid Lövsta bevattningsdamm (Ingmansson 1984). Tingstäde, i den breda kanalen som korsar vägen mot Stenkyrka 6 km nordväst om Tingstäde 1983 (Gösta Fåhræus).

NÄLKÖRVEL, *Scandix pecten-veneris*

Hablingbo, Hemmungs, enstaka i åkerkant med ogräs (Örjan Byström). Roma, i en åker vid Aumunds (Magdalena Agestam). Fårö, i kanten av en åker 1 km sydväst om Dämba, först funnen av Rolf Jacobsson. Mycket riklig 1984, sparsam 1985 (Gösta Fåhræus).

ÄNGSGENTIANA, *Gentianella amarella*

Nästan all *Gentianella*, som man ser på Gotland, är den vårgroende och sent blommande sumpgentianan, *Gentianella uliginosa*. Tre uppgifter om ängsgentianan har dock kommit in: Gothem, stranden söder om Gothemhammar, juni 1985 (Torbjörn Lin-

dell).

Tingstädeträsk (se artikel av Stig Högström i detta nummer).
Fårö, i ängsmark nära stranden sydost om Dämba 1982 (Gösta Fåhræus).

HAMPDÅN, *Galeopsis speciosa*

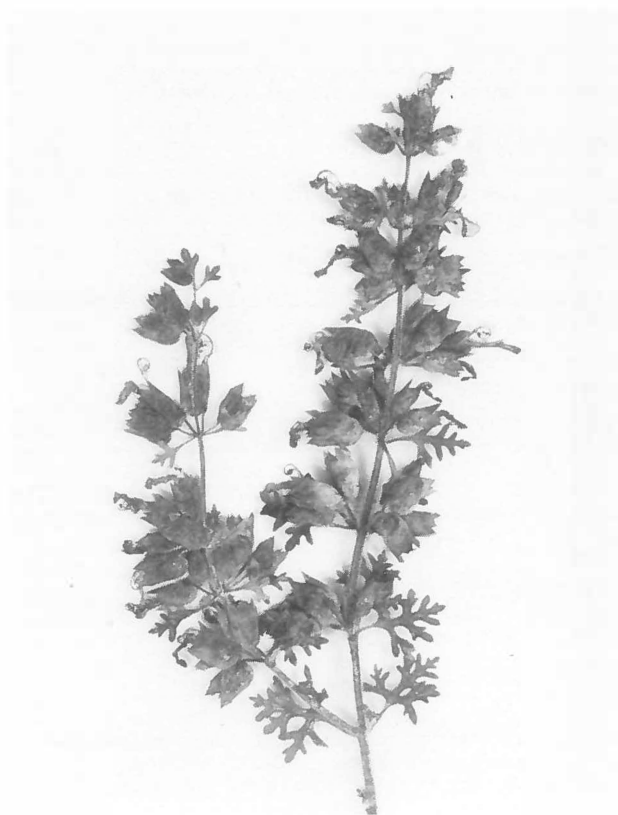
Denna växt, som är mycket ovanlig på Gotland, har påträffats i ett par exemplar i en kornåkerkant i Bål, 350 m öster om Sudergårde (Jörgen Petersson).

KALKDÅN, *Galeopsis angustifolia*

En enorm lokal upptäcktes vid Ars hamn under botaniklägret i Hau 1985. Tusentals exemplar växte i bart strandgrus (Johansson 1985). För övriga kända lokaler se Looström (1981) och Fåhræus & Högström (1985).

DRUVGAMANDER, *Teucrium botrys*

Denna förtjusande växt, som påträffades i Kyllej av E. Th. Fries för fyrtio år sedan, finns ännu kvar på ursprungslokalen, ett grustag vid Kyllej, i ett ganska rikt bestånd (Engquist 1985).

Druvgamander. Foto
av ett pressat ex-
emplar, samlat av
Ingrid Engquist.

HJÄRTSTILLA, *Leonurus cardiaca*

En ny förekomst på en soptipp 1 km norr om Svalings i Gothem (Jör-gen Petersson).

Även bekant från Lukse i Burs, 3 ex. 1985 (Bengt Larsson).

Den är tidigare rapporterad från Rute (Arnquist 1982), men den stora och välkända gotlandsförekomsten är Lilla Karlsö (se exempelvis exkursionsrapport i Rindi 1982).

KRANSBORRE, *Marrubium vulgare*

Lärbro, bakom vandrarhemmets annex (Britt & Sven Snogerup).

Även denna art har sin stora förekomst på Lilla Karlsö. Beträffande övriga kända lokaler, se Nilsson & Gustafsson (1978) och Floristiska Notiser, Rindi 1981.

STÄPPSALVIA, *Salvia nemorosa*

Buttle, på en tidigare åker ca 500 m öster om kyrkan (Ove Brestner).

KRANSSALVIA, *Salvia verticillata*

Fröjel, 2,3 km norr om Gannarve. Rikligt i en hästhage (Gun Ing-mansson).

Hörsne, på en backe ost Lina myr (Bo Hammar, conf. Bengt Jonsell).

SILVERSALVIA, *Salvia argentea*

Denna, i regel ganska kortlivade art, förekommer någon gång i odling. Den har påträffats i tre exemplar vid Skoge i Sundre på en torr, varm sandbacke (Bengt Larsson).

Solanum sisymbriifolium

Denna exotiska art, ny för Gotland, visade sig i ett exemplar hösten 1984 i en betåker vid Djauränge i Atlingbo (Aron Svensson, det. Bengt Jonsell). En beskrivning av arten finns hos Weimarck (1963).

SPJUTSPORRE, *Kicksia elatine*

I artikeln om soptippen i Visby (Larsson 1985) efterlystes nyare fynd av spjutsporre. Ett fynd har kommit oss tillkänna: Fröjel, Gustafs, 1946 (Gustaf Åkerblom).

KALVNOS, *Misopates orontium*

Även kalvnosen efterlystes i artikeln om soptippen i Visby. Två nya fynd har rapporterats:

Hablingbo, 1500 m söder om kyrkan, 14 exemplar i en betåker (Örjan Byström).

Tofta skjutfält, mittemot f.d. bostadshuset vid Norrgårde, ett exemplar (Rolf Engström).

ALVARVERONIKA, *Veronica praecox*

Väskinde, 1km sydväst Lillträsk, på alvarmark-hällmark (Anders Lekander).

STRÄV KARDVÄDD, *Dipsacus strigosus*

I Hajdslunds i Havdhem påträffades ca 10 exemplar i jord som grävts om vid grunden till ett nytt hus. Plantorna blommade andra året efter grävningen (Bertil Olsson, Wera & Richard Johansson).

I Visby är arten väl etablerad på ostsidan av soptippen (Larsson 1985) och vid DBWs trädgård.

SVÄRDKRISLA, *Inula ensifolia*

Denna art har sedan 1967 varit känd från en enda Fårö-lokal, nämligen på alvarmark vid sydändan av Limmor träsk. År 1985 hittades ett vackert bestånd ungefär 1 km sydost om Kalbjärge på hällmark (Gösta Fåhræus).

SVARTKLINT, *Centaurea nigra*

Vid Kungsladugården i Visby finns ett rikt bestånd av svartklint som gradvis övergår i rödklint, vilken också växer intill. Beståndet beundrades vid föreningens augustiexcursion (Larsson 1985). Artbestämningen har bekräftats av Bengt Jonsell (Bengt Larsson).

BRUNSKÄRA, *Bidens tripartita*

Buttle, vid ett stenbrott vid den tidigare järnvägen söder om Buttlegrårda (Bengt Larsson).
Hörsne, Lina myr, på två närbelägna lokaler (Bo Hammar).
Källunge, grustag 150 m nordväst om Larsarve (Jörgen Petersson).
Fårö, intill en sötvattenslagun vid Norsta Aura strax norr om Holmudden (Fåhræus 1985).
Slutligen har en uppgift flutit in från Svältholmen i Västergarn, ett exemplar i omrörd jord (Gun Ingmansson).

GRÖNFIBBLA, *Crepis capillaris*

En förekomst av grönfibbla har påträffats i Visby, ca 200 m sydost om Linds växthus i Terra Nova, där den nu är hotad av exploatering (Hjördis Stigell, det. Thomas Karlsson).

STRÄV RUDBECKIA, *Rudbeckia hirta*

Follingbo, i vägrenen längs vägen Visby-Roma ca 750 m sydost avtag-
et mot Akebäck, ett exemplar 1985. Troligen tillfälligt utkommen
med gräsfrö eller trädgårdsfrö (Magdalena Agestam & Bo Göran Johansson).

ÄNGSFIBBLA, *Hieracium pratense*

Ett bestånd av kraftiga exemplar, 60-80 cm, påträffades i en skogskant mot ett hygge ca 2 km norr om Svalings i Gothem (Jörgen Petersson, conf. Thomas Karlsson).
Även funnen på Styrmansberget i Fröjel (Mattias Ivarsson).

ÄNGSVÄRLÖK, *Gagea pratensis*

Visby, strax sydost St. Hästnäs, på fårbetad ängsmark (Bengt Larsson).
Från Gotland känner vi i övrigt till blott en aktuell lokal, nämligen Lilla Karlsö.

MYRTÅG, *Juncus alpinus ssp. nodulosus*

Såväl denna art som dess mer kalkgynnade släkting torvtåg, *Juncus alpinus ssp. alpinus*, växte 1985 vid en lagun vid Norsta Aura strax norr om Holmudden på Fårö (Fåhræus 1985, conf. Sven Snogerup).
Tingstädeträsk, se artikel av Stig Högström i detta nummer. Även detta fynd är bekräftat av Sven Snogerup. Dessa fynd är de enda bekräftade gotländska fynden vi känner till för närvarande.

BLÅTÅG, *Juncus inflexus*

Källunge, nordväst om Larsarve i fuktigt grustag (Jörgen Petersson)

Blåståg, torkat exemplar från vägen Visby-Roma. Foto: Bo Göran Johansson.

Follingbo, i vägrenen längs vägen Visby-Roma ca 750 m sydost avtag-
et mot Akebäck (Bo Göran Johansson).
Follingbo, L. Vede (Magdalena Agestam).
Se också artikeln om Tingstädeträsk i detta nummer av Rindi.

GRÖN KAVELHIRS, *Setaria viridis*

Tofta skjutfält, vid Norrgårde.
Sjonhem, 150 m väster om St. Sojvide, i kanten av en liten vät, på
naken jord (Båda rapporterade av Jörgen Petersson).

HÖNSHIRS, *Echinochloa crus-galli*

Detta gräs förekom rikligt som ogräs 1985 i en åker 1,5 km nord-
nordost Sjaustre i Östergarn (Ulla Klintström-Sjöswärd).

VITTÄTEL, *Aira caryophylla*

En ny uppgift föreligger från Klehammarsård, vid gränsen Sundre-

Vamlingbo (Eva Tigerschiöld).

Tidigare fynd i området finns redovisade på karta i Högström & Fåhræus (1983).

SKÅNSKT MANNAGRÄS, *Glyceria plicata*

Skånskt mannagräs samlades vid Lummelundsbruk redan 1861 av O. A. Westöö (Johansson 1897). På denna lokal finns det ännu kvar (Ingmansson 1985).

RENLOSTA, *Bromus arvensis*

Hablingbo, 500 m söder om Hemmungs, enstaka exemplar i hagmark på sandjord (Örjan Byström).

VILDKORN, *Hordeum murinum*

En ny lokal vid Södervärnsgatan i Visby ganska nära den tidigare kända lokalen i Tallunden från 1984 (Bengt Larsson).

RENKAVLE, *Alopecurus myosuroides*

Atlingbo, öster om Resarve, en grupp i en blotta i en rapsåker 1984 (Bo Göran Johansson).

Silte, norr om Mickels i en åkerkant,
Boge, Väster, på flera ställen längs en åkerkant, samt
Vallstena, 650 m sydost Bjers, vid kanten av en veteåker (Jörgen Petersson).

KUPANDMAT, *Lemna gibba*

Fole, 100 m sydväst St. Sojdeby, brya i fårbetesbage,
Vallstena, St. Gudings, brya i beteshage, samt
Vallstena, 200 m nordost Norrgårde, branddamm (Jörgen Petersson).

SKÄRMSTARR, *Carex remota*

Denna vackra, glesaxiga starr påträffades ca 3 km öster om Bjers i Vallstena i rik, fuktig barrskog, och är det enda aktuella gotländska fyndet av denna art (Jörgen Petersson).

SLOKSTARR, *Carex pseudocyperus*

Lummelunda, åmynningen vid Lummelundsbruk (Ingmansson 1985). Arten har sin huvudsakliga gotländska utbredning på Fårö med minst 11 lokaler, varav 10 på Avanaäset (Gösta Fåhræus).

VASS-STARR, *Carex acuta*

Lummelunda, åmynningen vid Lummelundsbruk (Ingmansson 1985). Även denna starr har ett starkt fäste på Fårö med 3 havsstrandslokaler och 2 inlandslokaler (Gösta Fåhræus).

KNAGGLESTARR, *Carex flava*

Vallstena, 900 m nordväst L. Bjärages, i ett dike (Jörgen Petersson).

ADAM OCH EVA, *Dactylorhiza sambucina*

Hogrän, ca 1 km söder om Valls kyrka, nära gränsen mot Vall. Lokalen, som betas av nöt, innehöll vid blomningen 1985 bland knappt 100 gula plantor även 4 röda. Den röda formen är mycket ovanlig i Gotlands inland (Pettersson 1958), även om enstaka röda exemplar tidigare iakttagits även på Hejnum hållar. Adam och Eva förekommer på flera lokaler i och omkring Vall och uppges redan av Wahlenberg

(1806) från trakten mellan Vall och Hogrän (Bo Göran Johansson och Barbro Lindberg).

MYGGNYCKLAR, *Liparis loeselii*

En tidigare inte offentliggjord förekomst på Bungenäs har meddelats av Erik Lyth. Vid besök på platsen 1985 kunde 275 ex. inräknas, en av de större lokalerna av arten på Gotland efter Millumträsk (jfr Sturevik och Högström 1984). Myggnycklarna var fördelade på två förekomster, 107 ex. på bottnen av ett ca 40 år gammalt grustag och 168 ex. på en närbelägen havsstrandäng, varifrån spridning uppenbarligen skett i sen tid till grustaget (Bengt Sturevik). Myggnycklarna förekom i grustaget redan i början av 1970-talet (Bertil Lindén).

LITTERATUR

- Arnquist G. 1982: Floristiska Notiser. Hjärtstilla. - Rindi 2:2.
Krok & Almquist 1984: Svensk Flora, 26:e upplagan. Uppsala.
Engquist I. 1985: Exkursionsrapporter. Gamla hamnar på nordöstra Gotland 8 september 1985. - Rindi 5:2.
Fåhræus G. 1982: Vad är Centaurea decipiens? - Rindi 2:2.
Fåhræus G. 1985: Om florán i Norsta Aura-området på Fårö. - Rindi 5:2.
Fåhræus G. & Högström S. 1985: Nyheter i Gotlands flora 1984. - Rindi 5:1.
Högström S. & Fåhræus G. 1983: Nyheter i Gotlands flora 1983. - Rindi 3:2.
Ingmansson G. 1984: Fältveckan i juli 1984. - Rindi 4:2.
Ingmansson G. 1985: Exkursionsrapporter. Lummelunda 14 juli 1985. - Rindi 5:2.
Johansson K. 1897: Hufvuddragen af Gotlands Växttopografi och Växtgeografi. K.V.A. handl. 29:1. Stockholm.
Johansson B. G. 1985: Botanikläger vid Hau gård 5-7 juli 1985. - Rindi 5:2.
Larsson B. 1985: Soptippen i Visby ur botanisk synpunkt. - Rindi 5:1.
Larsson B. 1985: Exkursionsrapporter. Kungsladugården 18 augusti 1985. - Rindi 5:2.
Nilsson Ö. & Gustafsson L.-Å. 1977: Projekt Linné rapporter 49-63. - Svensk Bot. Tidskr. 71:3.
Nilsson Ö. & Gustafsson L.-Å. 1978: Projekt Linné rapporter 80-92. - Svensk Bot. Tidskr. 72:3.
Péttersson B. 1958: Dynamik och konstans i Gotlands flora och vegetation. Acta Phyt. Suec. 40. Uppsala.
Rindi 1981: Floristiska Notiser. - Rindi 1:2.
Rindi 1982: Några exkursions- och mötesrapporter. - Rindi 2:2.
Sturevik B. & Högström S. 1984: Myggnycklar, *Liparis loeselii*, på Gotland. - Rindi 4:2.
Wahlenberg G. 1806: Utkast till Gottlands flora. K.V.A. handl. 1805 och 1806.
Weimarck H. 1963: Skånes flora. Lund.

Bo Göran Johansson
Levide, Vall
621 93 Visby

Bengt Larsson
Lummelundsväg, Pl 4875
621 41 Visby

Projekt Gotlands flora 1985

BO GÖRAN JOHANSSON

Projekt Gotlands Flora har pågått sedan våren 1983, och vi har nu fått alla florarutor fördelade på intresserade inventerare så när som på ett drygt 30-tal av totalt 180 stycken. De flesta lediga florarutorna finns på mellersta Gotland mellan Roma och Stånga samt runt omkring Hemse, men det finns också enstaka rutor lediga vid Visby, Tingstäde och Fårösund (se figur).

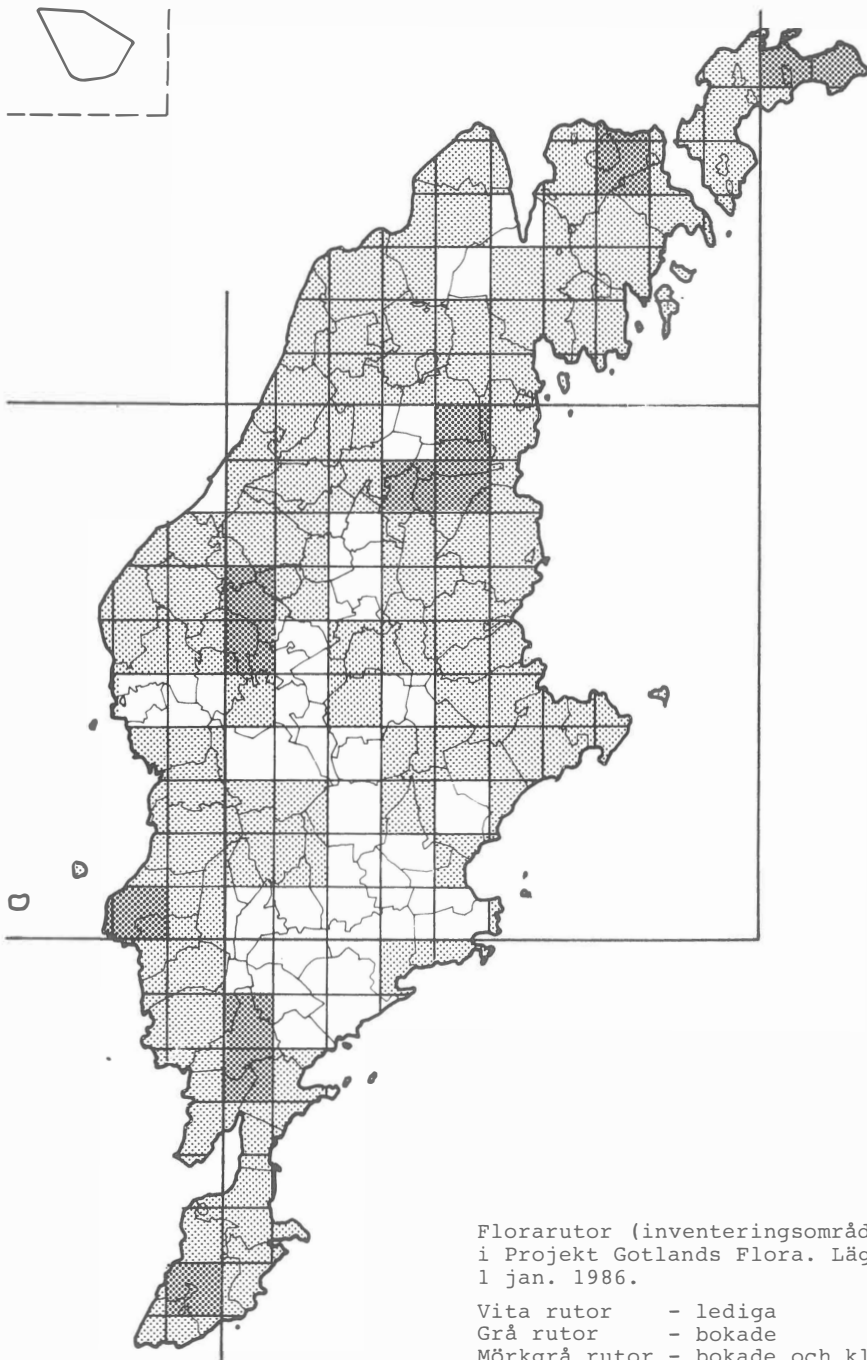
Färdiginventerade rutor börjar också komma in; ett 15-tal rutor är inlämnade och förvaras på Naturmuseet. Vi väntar på fler, eftersom vi vet att många områden är i stort sett färdiginventerade och bara behöver kompletteras något. Sådana kompletteringar får man nog räkna med kan bli aktuella hur noga man än försöker inventera ett område (jag har själv gjort flera tillägg till min egen floraruta i Vall), och det bör inte utgöra något hinder för att lämna in sitt material.

Antalet inventerare är drygt 80, varav ungefär en tredjedel är bosatta på Gotland. De ny tillkomna inventerarna under de senaste två åren har till största delen utgjorts av botanister bosatta på fastlandet.

Under 1984 arbetade vi en hel del med att få ut nycklar över svåra artgrupper. Sedan dess har den nya upplagan av Krok & Almquists flora kommit ut, vilket gör att det finns en bra flora med samma artavgränsningar som inom vårt projekt. Behovet av kompletterande artöversikter är, som vi ser det, betydligt mindre nu, och under 1985 har vi nöjt oss med att omarbeta och sända ut nya inventeringsanvisningar. Under hösten 1985 och våren 1986 har vi istället koncentrerat oss på att få fram material om hotade växtarter för att rapportera till den Floravårdskommitté för hotade kärlväxter som är under uppbyggnad vid Sveriges lantbruksuniversitet.

Under året har vi också genomfört en sommarkurs, under vilken två florarutor vid Hau i Fleringe inventerades i stort sett klara. Kursen kunde genomföras tack vare en gåva från en av föreningens medlemmar. Vi tror att sådana kurser är mycket viktiga för att ge större säkerhet åt inventerarna och för att rent praktiskt kunna visa hur man kan genomföra en inventering, men också för att värva nya inventerare bland intresserade, som ännu känt sig för osäkra för att våga teckna sig för en inventeringsruta. Kursen var också mycket rolig och trivsamt, och vi tänker genomföra en ny sådan kurs denna sommar, men mer därom på särskild plats i detta nummer.

Under ön har också arbetet med att genomföra en provruteinventering av ön påbörjats. Ett bälte tvärs över ön genomströvades av en botanist, Magdalena Agestam, under slutet av juli och början av augusti, delvis med en medhjälpare, Claes Tullbrink. Undersökningen kommer att fortsättas de närmaste två somrarna, och syftet är att få en klar bild av utbredning och frekvens hos de mera vanliga arterna med en metod, som medger framtida jämförelser. Dessutom är det önskvärt att få en uppfattning om olika vegetationstypers sammansättning och utbredning.

Alla naturintresserade är välkomna till våra torsdagsträffar på Naturmuseet i Visby, ingång från Hästgatan 1, 1 tr. upp i Naturmuseets bibliotek. Där kan man få hjälp med artbestämning, goda råd om exkursioner, inventeringar m.m. men framför allt får man kontakt med botaniskt intresserade personer. Från 15 maj till 2 oktober träffas vi varje torsdag. Under övriga delen av året träffas vi varannan torsdag (jämna veckonummer). Tid: 18.30.

Bo Göran Johansson
Levide, Vall
621 93 Visby

Botanikläger sommaren 1986

BO GÖRAN JOHANSSON

Gotlands Botaniska Förening kommer även under 1986 att anordna ett botanikläger under sommaren, denna gång på mellersta Gotland. Lägre kommer att förläggas till Hejdes Skogsbruksskola ca 8 km sydost om Klintehamn under tiden 17-20 juli. Vi kommer att disponera skolans elevinternat, så vi räknar med att inkvartera kursdeltagarna, men den som det önskar får naturligtvis ordna inkvarteringen efter eget önskemål. Frukost, lunch och middag tillhandahålls också på skolan.

Målet för kursen är att ge inventerarna i Projekt Gotlands Flora kunskaper som behövs för deras inventeringsarbete, men vi vänder oss också till personer som ännu inte vågat bestämma sig för att delta i inventeringsarbetet. Det är alltså inget krav att man redan har åtagit sig att inventera en ruta, men inventerarna i floraprojektet kommer att få företräde till kursen.

Två yrkesbotanister från Lund, Britt och Sven Snogerup, ställer upp som kursledare. De har särskilt intresserat sig för Lejongapsväxter respektive Gräs, Starr och Tåg, vilket passar bra i högsommaren. Vi kommer att samlas på torsdagsmorgonen den 17 juli, men det finns möjlighet till inkvartering på skolan redan från onsdag kväll. Vi räknar med någon form av gemensam introduktion i fält under förmiddagen, men sedan börjar det egentliga arbetet under lägret: att inventera två florarutor, totalt 50 km². Kursen tjänar alltså också det syftet att få en ytterligare del av Gotland färdiginventerad. Liksom under lägret vid Hau 1985 kommer vi att dela upp oss i smågrupper med någon erfaren inventerare i varje, som sedan vandrar ut i olika delområden och inventerar dessa. Under kvällarna kommer vi att ha gemensamma genomgångar i förläggningen. Sista kursdagen, söndagen 18 juli planerar vi någon form av gemensam dagsexkursion som avslutning. För den som vill finns det också möjlighet till inkvartering natten till måndagen.

Vi räknar med en deltagaravgift på 200:-, inkvartering med frukost och lunch inräknat. För middag tillkommer 20:- per dag. Anmälningar kan ske per telefon till Gun Ingmansson, tel 0498-713 43, före 1 juni.

Alpklöver, *Trifolium alpestre*, på Gotland

ELSA och AAGE BOHUS JENSEN

Alpklöver, *Trifolium alpestre*, blev funnen vid Djuplunde nära Visby sommaren 1985, och vi antog att den kunde vara ursprungligt vildväxande i denna glesa, örtrika och sandiga tallskog (E. & Aa. Bohus Jensen 1985). Såvitt känt har den inte tidigare setts på Gotland. Däremot har den förekommit på några lokaler i Skåne, men inte varit iakttagen där sedan 1885. Det är av stort intresse att finna eventuella andra förekomster på ön, och även att få fram upplysningar om den alls varit odlad på ön. De uppgifter vi hittills fått tyder inte på att så har varit fallet.

Alpklövern omtalas inte i nyare svenska floror med undantag för Skånes Flora (Weimarck 1963). Vi ger därför en kort beskrivning av arten och dess växtplatser.

Var ska man då söka? Ja, den växer på torr, kalkhaltig mark i öppna skogs- och buskmarker på solvarma platser. Lokaliteterna beskrivs rätt olika i litteraturen. Det nämns att den växer på backar i skog, alltså på ställen med god dränering, samt på öppet land, som exempelvis Koge ås på Själland i Danmark. Dess utbredning i Europa är sydöstlig, vilket tyder på att den kan tåla kalla vintrar och dra nytta av varma somrar. Genom det gotländska fyndet vidgas artens utbredningsområde mot nordväst.

Man lägger märke till arten i den omgivande vegetationen på grund av de smala, spetsiga och uppåtriktade småbladen och de mörkröda blomhuvudena, vilka är fästa - ibland parvis - på en rak och

Artkaraktärer hos alpklöver, skogsklöver och rödklöver:

	Alpklöver <i>T. alpestre</i>	Skogsklöver <i>T. medium</i>	Rödklöver <i>T. pratense</i>
Foder			
antal nerver	20	10	10
hårighet på utsidan	ullhårigt	kalt	olika hos skilda raser
tänder	den nedersta dubbelt så lång som övr.	liklånga	oliklånga
Stjälk	ogrenad rak	grenad zigzagbuktad	grenad el. grenad
Småblad	vinklade längs mittnerven, tydligt uppåt- riktade	plana	plana
Stipler	jämnt till- spetsade, syllika	jämnt till- spetsade, smala	tvärt till- spetsade, breda
Balja	öppnas genom längdspringa	öppnas genom längdspringa	öppnas genom tvärspringa
Blomfärg	mörkt högröd	högröd	rosenröd

ogrenad stjälk. Vid närmare betraktande ser man de långa, smala stiplerna och bladens ovanligt täta nervförgreningar. Man kan då också känna den ludna undersidan på bladen. Med lupp syns att den nedersta fodertanden är mycket lång, att fodret är ullhårigt och att det har 20 nerver. Detta sista är mycket viktigt, då det skiljer alpklövern från såväl rödklövern som skogsklövern, vilka båda har endast 10 fodernerver. Tabellen ovan avser att översiktligt återge olika karaktärer hos de tre arterna.

Redan under augusti månad börjar alpklövern att vissna. Då kröks småbladen bågformigt längs den kraftiga mittnerven så att översidan vetter inåt. Därigenom blir växten väl synlig och lätt igenkännlig.

LITTERATUR

Bohus Jensen E. & Aa: 1985: Alpklöver, *Trifolium alpestre*, på Gotland. - Svensk Bot. Tidskr. 79:6.
Weimarck H. 1963: Skånes Flora. Lund.

Elsa & Aage Bohus Jensen
Irisdalsgatan 14
621 42 Visby

Botaniska strövtåg vid Tingstädeträsk

STIG HÖGSTRÖM

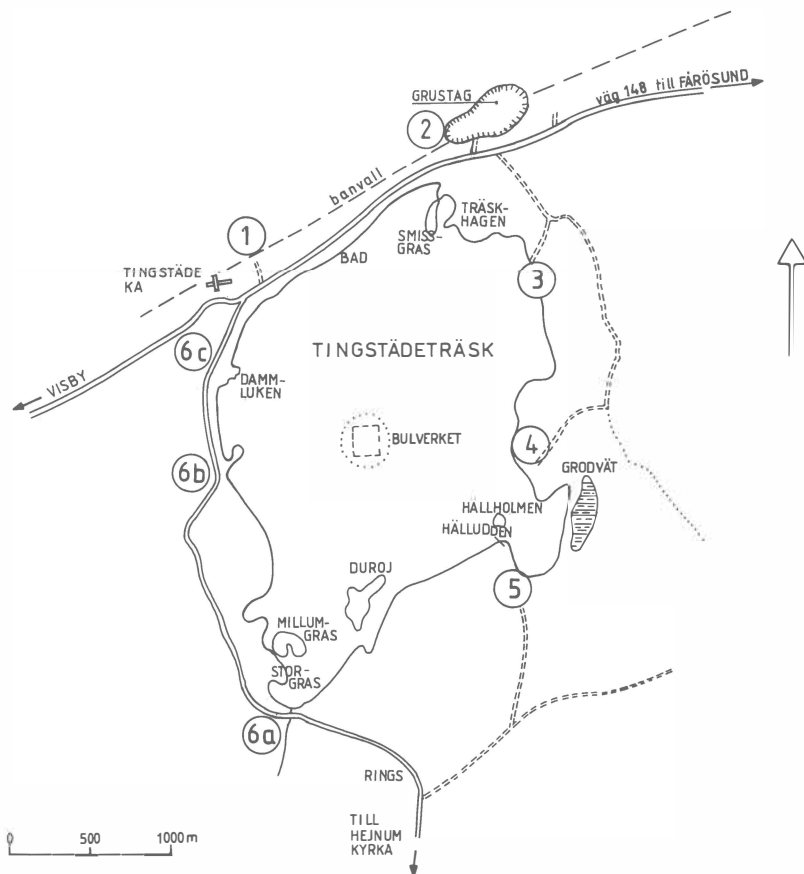
Tingstäde träsk ligger 2½ mil nordost om Visby. Det är en näringsrik sjö, omkring 5 km² stor och mycket grund (endast 2 m som djupast). Den används - förutom som populärt friluftsbad och till fritidsfiske - som vattentäkt för Visbyområdet. Botaniska och ornitologiska inventeringar utfördes under 1984 och 1985 för att försöka utvärdera konsekvenserna av en ytterligare höjning av vattennivån, till 45,50 m ö.h., vilket skulle innebära 1 m högre vattennivå än den naturliga, som den uppmättes 1937. De långgrunda stränderna är ofta utbildade som orkiderika kalkfuktängar. De beräknas bli satta under vatten till en areal av 83 ha. Resultatet av inventeringarna visade att stränderna kring Tingstäde träsk hyser stora botaniska värden. 40 av Gotlands sällsyntaste kärlväxter (enligt klassifikationen i Projekt Gotlands Floras inventeringslista 1983) har påträffats här, att jämföra med t.ex. Träskmyr 8, Storsund 10, Nygårdsmyr 10. Av de växter som är hotade i landet (enligt en lista 1985, som utarbetats av Forskargruppen för floravård vid Lantbruksuniversitetet) finns 12 arter vid sjön. 27 olika orkideer har påträffats. Det finns troligen få områden i landet av motsvarande storlek, som kan uppvisa så många olika orkideer. Det visar på en mycket hög floristisk diversitet.

I det följande ges en kortfattad presentation av de botaniska värdena - i form av förslag till exkursioner. För den som vill läsa mer om inventeringsresultaten kan meddelas att publikationerna (Högström 1985a, 1985b) kan köpas för några tiotusent styck hos Länsstyrelsen i Visby. De är vardera på ett 50-tal sidor.

TUR 1

Startpunkt vid parkeringsplatsen vid Tingstäde kyrka (på kartan markerad med ①). I den vackra björkhagen, som betas av hästar, kan man hitta spansk körvel, *Myrrhis odorata*, och praktfulla kungsljus. Följer man stranden österut mot Tingstädebadet kan man i det grunda vattnet finna trådnate, *Potamogeton filiformis*, med sina trådsmala blad och på stranden flaskstarr, *Carex rostrata*, och blåttåg, *Juncus inflexus*. Den senare växten hör till de sällsyntare i landet. Den växer just i kanten av friluftsbadets anlagda playa. Om röjningen hade gjorts någon meter bredare hade beståndet förstörts. På badplatsen kan man på en anslagstavla läsa om det särregna Bulverket ute i sjön.

Har man tillgång till båt kan man ta sig ut till Smisgrass, där det kan finnas något kvar av den intressanta floran som förr fanns på gungflyna, innan dessa spolierades av vattenhöjningen 1951. Det var också ett rikt fågelliv här med bl.a. häckande dvärgmåsar. Gräset är dock svårt att komma iland på genom de täta ag- och vassbältena. Av vattenvegetationen märks smalkaveldunet, som är mindre allmänt. Vid en av bryggorna på sjöns norra strand finns ett av sjöns tre-fyra bestånd av den praktfullt storblommiga sjöranunkeln, *Ranunculus*

FÖRSLAG TILL 6 BOTANISKA STRÖVTÅG KRING TINGSTÄDETRÄSK.

lingua, Promenaden tillbaks till kyrkan kan man göra på banvallen till den numera nedlagda Gotlands Järnväg. Här finner man bl.a. den sällsynta hylsnejliken, *Petrorrhagia prolifera*. Det finns också tillfälle för den intresserade att ta sig en titt på den numera nedlagda Tingstäde fästning, som man passerar strax intill.

TUR 2

Startpunkten för denna tur kan man förlägga till det stora grustaget i Tingstädeåsen vid Smiss (markerat med ② på kartan). I de äldre delarna av grustaget (närmast landsvägen) har utvecklats en speciell fauna och flora, med t.ex. häckande backsvalar och ruderatväxter som murreva, *Cymbalaria muralis*. Om man går över vägen ner till Träskhagen kan man hitta ett dussin arter orkideer och lika

många starrarter, *Carex*. I ett litet dike kan man finna dvärgigelknopp. I en lätt sluttande strandkant i områdets södra del finns en sedan gammalt känd förekomst av den för Gotland unika formen av brun ögontröst, *Euphrasia salisburgensis* var. *schoenicola*, först upptäckt här av den legendariske gotlandsbotanisten O.A. Westöö på 1850-talet. Brun ögontröst är annars en torkmarksväxt i hela sitt utbredningsområde - utom på Gotland, där den växer uteslutande i källmyrar. Denna gotlandsform har en mycket hög, antagligen senglacial ålder. Att en för hela världen unik form har utvecklats här, kan bero på att källmyren utgör en relikståndort med biotopselektiv effekt.

TUR 3

Efter en halv kilometers färd söderut på skogsvägen öster om sjön tar man av till höger och når stranden vid en mast (utmärkt med ③ på kartan). Stränderna norr och söder om masten har stora botaniska värden. Ett fält av det vackra halvgräset knappag, *Schoenus nigricans*, är omkring 500 m långt och 50-100 m brett, ett av de mäktigaste i landet. I kanterna på detta område finns flera förekomster av brun ögontröst liksom på den smala strandremsan söder därom. Området är det orkiderikaste av sjöns strandmarker med inte mindre än 20 arter på detta begränsade område, omkring 1 km långt. Man kan bl.a. hitta purpurknipprot, vit skogslilja, nästrot, honungsblomster, nattviol, brudsporre, ängsnycklar, johannesnycklar, salepsrot och flugblomster.

På och vid kalkhällmarkerna som går ända fram till sjöstranden kan man hitta många intressanta växter, såsom bergjohannesört, fjällgröe, det speciella gotlandsgräset piggrör, *Calamagrostis varia*, den

Akermymta av den speciella form som nämns i texten. Foto av pressat material, som samlats vid Tingstädeträsk av Stig Högström.

sällsynta ängsgentianan, *Gentianella amarella*, och en ovanlig form av åkermynta, som finns beskriven i Neumans flora (1901), och som då endast var känd från Ölands alvar, *Mentha arvensis* ssp. *austriaca* f. *oelandica*. Den upptäcktes vid Tingstädeträsk av dr E. Th. Fries i början av seklet. Den är inte så svår att känna igen som det långa latinska namnet kanske kan få en att tro - se figur.

TUR 4

Ca 1 km söder om nedfarten till den norra masten går en bilväg ner till en södra signalmast (utmärkt ④ på kartan). Härifrån kan man efter ett par hundra meters promenad söderut nå Stralsviken och den där innanför avsnörda Grodvät med dess kalkfuktängar av källmyrs-karaktär. På försommaren finns en stor förekomst fjälltätört, under högsommaren rikligt med det insektsätande storsileshåret, *Drosera anglica*, och den fridlysta orkiden luktsporre, *Gymnadenia odoratissima*, och på hösten en av de rikaste förekomsterna som överhuvudtaget finns av brun ögontröst. Sammanlagt 15 arter orkideer har påträffats i området. Här kan man också studera och jämföra tre arter bläddror: dvärg-, dy och vattenbläddra.

TUR 5

Den södra delen av Stralsviken kan man nå genom en mindre skogsbilväg, som börjar en halv kilometer öster om Rings i Hejnum, söder om sjön. På den når man Hälludden, där kalkhällmark går i dagen (⑤ på kartan). Strandmarken västerut till i jämnhöjd med Duroj präglas också av torrmarksflora, då det geologiska underlaget består av ett tunt vittringslager på kalkberget. Inträsanta växter här är stenmalört, bergsskrabba, stensöta, liten sandlilja och stenbräken. I sankare delar kan man hitta talrikt med kärrlilja, *Toeplitzia calyculata*, orkideer som krutbrännare, honungsblomster, flugblomster och en ännu outredd form, "*obesa*", av ängsnycklar, som först anförts från sjön av K. Johansson, och utmärks av en påfallande lågvuxenhet och breda, utåtsvängda blad, som kan vara såväl fläckade som ofläckade.

På kalkblekefält i vattenbrynet i höjd med Durojs sydkant finns flera tågarter, *Juncus* sp. Av speciellt intresse är torvtåg, *Juncus alpinus* ssp. *alpinus*, som rapporterades härifrån redan av O.A. Westöö och myrtåg, *Juncus alpinus* ssp. *nodulosus*. Den senare är mycket sällsynt på Gotland och känns igen på att en eller ett par blommor är skaf-tade och sticker upp över blomhuvudet - se figur. Denna underart har inte någon markering på Gotland i Hulténs atlas över växternas utbredning i Norden (1971). Förekomsten, som jag fann här 1985, har granskats och verifierats av Juncusexperten Sven Snogerup i Lund.

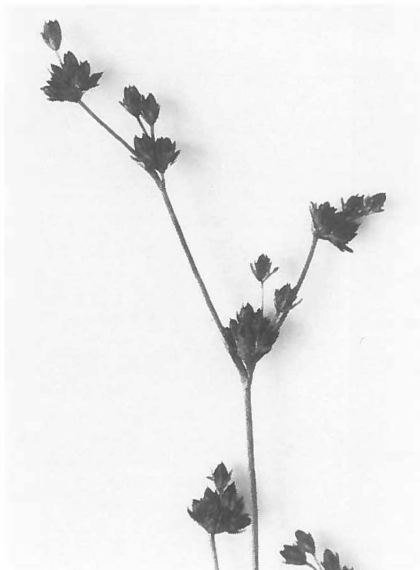
Om man har möjlighet att komma ut till ön Duroj kan man finna en lämplig landstigningsplats på dess norra, fastare del, som höjer sig något över omgivningen. Här finns ½ hektar lundmark med en del för Gotland ovanliga arter, tidigt uppmärksammade av gotlandsbotanister som Westöö, F.A. Ahlfgren, K. Johansson och E. Th. Fries, som t.ex. grenrör, *Calamagrostis canescens*, kärrvial, *Lathyrus palustris*, klubbstarr, *Carex buxbaumii*, lundviol och korallrot. Före vattenståndshöjningen 1951 mätte Duroj 4 ha, huvudsakligen utgörande gungflyn, som nu är förstörda här liksom på angränsande Storgas och Millumgras, med en flora av vitag, *Rhynchospora alba*, myggnycklar, *Liparis loeselii*, trindstarr, *Carex diandra*, dystarr, *Carex limosa*, m.m. På Hällholmen fanns, innan den sattes under vatten 1951, ett enastående rikt fågelliv med dvärgmå, småtärna, skräntärna, silvertärna, fisktärna, skratmå och vadare.

Sjöns väststrand går både i söder och i norr nära landsvägen Tingstäde-Hejnum. Här kan man göra strandhugg här och var, t.ex. vid markeringarna ⑥a, ⑥b, ⑥c på kartan. Hela denna sträcka är starkt påverkad av det onormalt höga vattenståndet, som tillskapades efter höjningen 1951 och ofta mycket sank, men ändå med många intressanta växter. Vid bryggan längst i söder finns sjöns enda vita näckrosor, söder om Damluken (gotländska för dammluckan) finns i och söder om en försumpad *Salix*-skog större förekomster av den praktfulla sjöranunkeln, norr om Damluken kan man finna det sällsynta rosmarinvidet och på ängsmarkerna flera förekomster av den ovanliga strandviolen, *Viola persicifolia*. Inne i strandskogen finns bland skuggälskande ormbunkar vackra förekomster av murgrönan, Gotlands prydliga landskapsblomma "rindi", marktäckande och klättrande på gran, tall, björk och ask.

LITTERATUR

- Fries E. Th. 1934: Några gotländska växtlokaler. - Bot. Notiser s 261-265.
 Högström S. 1985a: Tingstäde träsk. Botanisk inventering. - Länsstyrelsen i Gotlands län.
 Högström S. 1985b: Tingstäde träsk. Kompletterande botanisk inventering. - Länsstyrelsen i Gotlands län.
 Johansson K. 1897: Hufvuddragen af Gotlands växttopografi och växtgeografi. K.V.A. Handl 29:1. Stockholm.
 Johansson K. 1910: Nyare bidrag till kännedomen om Gotlands kärlväxtflora. - Bot. Notiser, s 209-258.
 Westö O.A. 1852: Sockenfloror. Handskrift. Avskrift gjord 1860 av J.P. Danielsson. Länsbiblioteket i Visby.

Stig Högström
 Neptungatan 21
 621 41 Visby

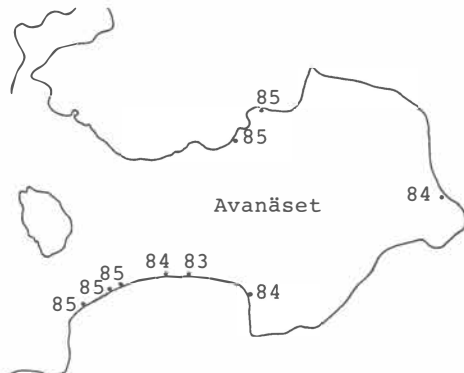
Myrtåg. Karakteristiskt är att enstaka blommor är långt skaffade och sticker upp ur blomsamlarna. Leg. Stig Högström.

Sumpskräppa, *Rumex palustris*, på Fårö

GÖSTA FÅHRAEUS

Som redan omnämnts i föregående häfte av Rindi (Fåhræus 1985) växte sumpskräppan, *Rumex palustris*, i stort antal vid Norsta Aura strax norr om Holmudden på Fårö hösten 1985. Detta var dock inte det första fyndet på Fårö. Redan 1983 upptäcktes vid Sudersand ett litet exemplar, som jag då trodde vara strandskräppa, *Rumex maritimus*, känd från havsstränder på södra Gotland. Denna art har stor likhet med unga exemplar av sumpskräppan, och förekomsten vid en havsstrand riktade ju också tankarna åt detta håll.

År 1984 återfanns arten vid Sudersand, nu i flera storvuxna individ och på ytterligare två ställen vid stranden. Den kunde nu entydigt identifieras som sumpskräppa. 1985 observerades den på fyra nya lokaler vid samma strand och synes alltså vara stadd i stark spridning. Den rika förekomsten vid Norsta Aura upptäcktes också 1985, och samma år iakttogs enstaka individ även på Avanäsets nordsida, nämligen vid "Hogsand" och "Raudstainsand".

De flesta förekomsterna har varit vid utflödet av små diken på stranden (respektive sötvattenslagunen vid Norsta Aura), vilket tyder på att den näringstillförsel som därigenom sker, är av betydelse för artens trivsel. I svenska floror har den heller inte uppgivits som havsstrandväxt. I sitt svenska huvudutbredningsområde, sydvästra Skåne, växer den övervägande på inlandslokaler (H. & G. Weimarck 1985).

LITTERATUR

- Fåhræus G. 1985: Om florán i Norsta Aura-området på Fårö. - Rindi 5:2.
Weimarck H. & G. 1985: Atlas över Skånes flora. Stockholm.

Gösta Fåhræus
Skär, Fårö
620 35 Fårösund

Växtnamnet "Jungfru Marie sänghalm", *Galium verum* och/eller *Primula farinosa*

ULLA EKVALL

Få landskap torde ha en så rik skatt av växtnamnsuppteckningar som Gotland. Relativt tidiga uppteckningar i kontrast mot senare kan därför belysa frågor om hur och varför vissa namn bevaras medan andra dör. Särskilt värdefull är Mattias Klintbergs insamling kring åren 1915 - 1921. Ifråga om artrikedom och antal sagesmän (uppgiftslämnare) är den unik i sitt slag. En lista över merparten upptecknade namn återfinns i "Gotländska växtnamn" av Herbert Gustavsson. Denna förteckning, som sammanställts med avsikt att utgöra en frågelista, ger en nära nog fullständig bild av vilka växtnamn som upptecknats från Gotland. Detta rika material ger upphov till många funderingar:

- Vilka namn kan betraktas som specifikt gotländska?
- Hur kan dessa namn förklaras?
- I vilken utsträckning har tidigt upptecknade namn återkommit i senare uppteckningar?
- Hur ser namnsituationen ut idag?
- Hur kan man förklara varför vissa namn överlever medan andra dör?
- Kan en ny inventering av gotländska växtnamn belysa spridning, namnbildning och namntradition?

Dessa frågor kan sägas bilda utgångspunkt för mitt pågående avhandlingsarbete om gotländska växtnamn. I denna artikel skall jag främst ägna intresse åt de sistnämnda frågorna och belysa dem utifrån namnet "Jungfru Marie sänghalm". Detta namn har på Gotland givits såväl gulmåra, *Galium verum*, som majviva, *Primula farinosa*. Kan detta förhållande förklaras med att namnen har upptecknats vid olika tidpunkter och/eller har olika geografisk spridning?

GULMÅRA

Namnet "Jungfru Marie sänghalm" för gulmåran har en gammal och stark ställning, åtminstone utanför Gotland. Det tidigaste svenska belägget finns, enligt Lyttkens (1904-06), i en läkebok från 1500-talet, där namnet lyder "vor frus sengehalm" efter tysk förebild. På Gotland har följande namn för gulmåra nedtecknats:

Jungfru Marie sänghalm	Fårö (Carl Säve)
	Gothem (Klintberg)
	Norrlanda (Klintberg, 2 uppg.)
	Kräklingbo (P.A. Säve)
	Garde (Nyström 1941)
Vildsyren	Tofta (P.A. Säve)
	Kräklingbo (P.A. Säve)
	Lau (Klintberg, 4 uppg.)
Gul syren	Gothem (Klintberg)
Gula honungsblommor	Näs (Klintberg)

Som synes har namnet "Jungfru Marie sänghalm" för gulmåra endast ett fåtal belägg på Gotland. På mellersta Gotland är namngivningen vacklande. Såväl "syren" som "Jungfru Marie sänghalm" förekommer. För fyra av Klintbergs sagesmän (i Gothem, Norrlanda och När) är namnet "vildsyren" obekant. Klintberg redovisar dock förvånansvärt få uppgifter för gulmåran. Trots att han hade den i sitt herbarium redan 1916, föreligger namnuppgifter från Lau först år 1919. Namnet "gulmåra" förekommer överhuvudtaget ej i uppteckningarna. Detta namn hade tydligen ännu inte vunnit insteg hos allmogen. Som jämförelse kan nämnas att andra "rikssvenska" namn som blåsippa, blåklint och prästkrage finns upptecknade, ibland med upplysningen att de är "nyare" namn. De hittills anförda uppgifterna om gulmåra ger oss således en oklar bild av de olika namnens spridning och förankring.

Hur ser då namnsituationen för gulmåran ut idag? Mina egna uppteckningar 1985 av 24 personer i 11 socknar (Fårö, Hejnum, Vallstena, Gammalgarn, Östergarn, Garde, Lau, När, Burs, Lye och Vamlingbo) gav följande resultat:

Jungfru Marie sänghalm	1 sagesman, dock med tvekan och med osäker sockenangivelse.
Vildsyren	1 sagesman
Jordsyren	1 sagesman
Barnskit	2 sagesmän
Gulmåra	15 sagesmän har endast hört detta namn.

Namnet "jordsyren" är redovisat att Staffan Rosvall i hans bok "Fagningros och jordsyren" (1976). Med utgångspunkt i mitt eget material är de dialektala namnen för gulmåra knappast längre levande. Men kanske är slutsatserna förhastade, då endast ett fåtal socknar finns representerade. Det är min förhoppning att uppgifterna ska kompletteras med den frågelista, som jag bifogar detta nummer av Rindi.

MAJVIVA

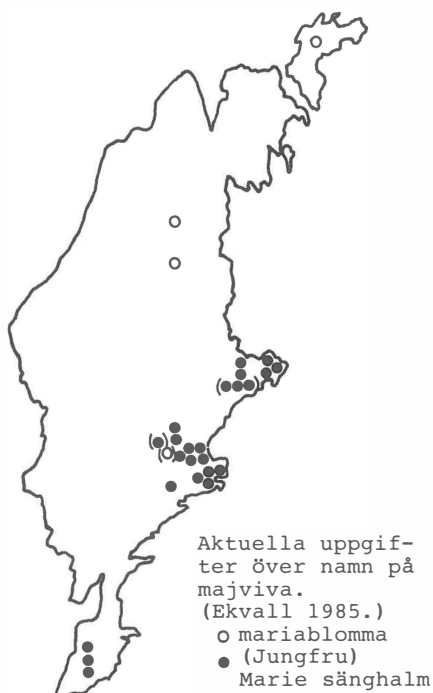
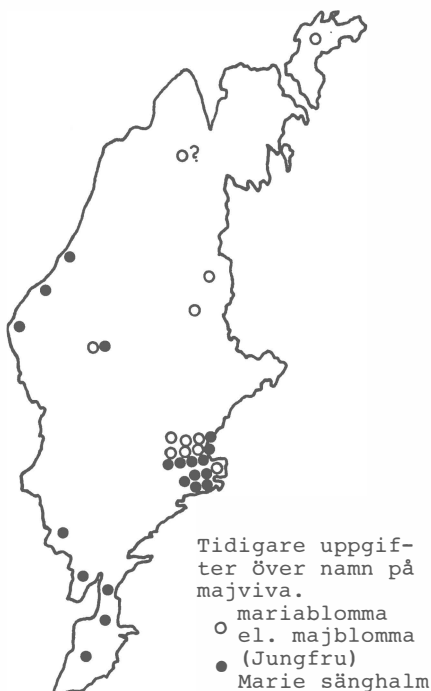
Uppgifterna om majvivans namn är fler och ger därför en något tydligare bild. Från gotländskt område är "Mariablomma" det äldsta belägget. Detta namn har Linné upptecknat i När socken och därefter tagit upp i Flora Suecica I (1745) och II(1755). Men namnet är också känt från fastlandet (Bromelius 1694 och Franck 1638 enligt Lyttkens; den senare anför också "majer" och "majblommor"). På Gotland finns emellertid flera belägg för att majvivan också kallas "Jungfru Marie sänghalm" eller bara "Marie sänghalm". Se karta.

Det förefaller som om namnet "Mariablomma" haft sin förankring på norra Gotland och att namnet "(Jungfru) Marie sänghalm" varit allmänt på södra Gotland. I området däremellan har namnbruket varit vacklande. Flera sagesmän uppger båda namnen.

Namnsituationen för majvivan idag (i ovannämnda 11 socknar) redovisas på särskild karta.

SAMMANFATTNING

Undersökningen visar att båda namnen fortfarande är i bruk. Liksom i tidigare uppteckningar påträffas namnet "Mariablomma" på norra Gotland. Namnet "Jungfru Marie sänghalm" lever kvar på södra Gotland och tycks ha stärkt sin ställning i "gränstrakterna". Det är troligt att "Mariablomma" är det ursprungliga namnet och att den

associationsrika efterleden "sänghalm" senare knutits till namnet. Det har kunnat ske i trakter, där "Jungfru Marie sänghalm" inte var namnet på gulmåran. De gamla namnen "vildsyren", "jordsyren" och "gula honungsblommor" tycks ha gett vika för det rikssvenska "gulmåra", men det är värt att lägga märke till att ett annat associationsrikt namn, nämligen "barnskit" (känt från fastlandet) fått ett, åtminstone litet, fotfäste. Om det är en generell tendens att associationsrika namn har lättare att överleva, kan kanske den fortsätta undersökningen ge svar på.

LITTERATUR

- Gotländsk ordbok, på grundval av C och P.A.Säves samlingar, redigerad av H.Gustavson. Uppsala 1918-40.
 Gustavson, H. 1947: Gotländska växtnamn. Uppsala.
 Linné, C. 1741: Linnae gothlandska resa, förrättad åhr 1741.
 Lyttkens, A. 1904-06: Svenska växtnamn. Lund.
 Rosvall, S. 1976: Fagningsros och jordsyren. Södertälje.
 Otryckta källor i Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala:
 Excerpter till Gotländsk ordbok.
 Klintberg, M. ms 110 och 112.
 Landsmålsföreningens handlingar, acc. 197:4, 197:27 och 197:30.

Ulla Ekvall
 Inst. f. nordiska språk
 Stockholms universitet
 101 91 Stockholm

Gotlands Naturmuseum 1986

SARA NYMAN

"Blåsippan ute i backarna står, niger och säger att nu är det vår". Dock håller den inte vad namnet lovar, med dess skiftningar från djupaste purpur till vackert gammalrosa. Vad ger den dess färg?

Kornvallmon, med sin klarröda lyster, är en av våra riktigt få röda blommor. Varför är den färgen så dåligt företrädd i vår nordiska flora?

Ännu är det långt till hösten och trädens färgprakt i gult och rött. Men vad tjänar denna färguppvisning till, när bladen ändå ska falla av och förmultna?

Det finns många frågor som slår en under ett strövtåg i vegetationen, vilken årstid det än månne vara. Färger är så självklara för oss att vi ändå för det mesta bara njuter av dem. Det må så vara, men nog undrar man ibland...

För att stilla sin nyfikenhet kan man i sommar titta in på Gotlands Naturmuseum, där sommarutställningen handlar just om färger. Ämnet har naturligtvis många aspekter; fysikaliska, kemiska, biologiska, psykologiska, estetiska osv. och även om utställningen kommer att åtminstone snudda vid alla dessa områden ligger tonvikten vid färgerna i naturen och deras betydelse.

Kring utställningen kommer det att försiggå en programverksamhet som är väl värd att notera:

- Bengt Larsson kommer att avslöja allt han vet om växtfärgning och även visa hur man går till väga och hur resultatet kan bli.
- Konservator Carl-Henrik Eliason ska lära oss hur man före syntetfärgernas tid tillverkade målarfärger av vad mineral-, växt- och djurriket gav.
- Från Lund kommer Lars Olof Björn, professor i fysiologisk botanik, för att hålla föredrag. Han forskar om hur växter påverkas av ljus och har skrivit en mängd populärvetenskapliga artiklar, se t.ex. Forskning och Framsteg 1980:8, 1983:4, 1985:6 och Svensk Botanisk Tidskrift 79:4 (1985). Förra året fick han ett pris från Forskningsrådsnämnden för sina populärvetenskapliga insatser. Dessutom kan nämnas att han är född och uppvuxen på Gotland. Garantier ges för ett mycket hörvärt föredrag!

Tidpunkter för ovannämnda evenemang kommer att annonseras i ortspressen.

Utställningen pågår under tiden 1 juni - 14 september 1986.

VÄLKOMNA!

Sara Nyman
Gotlands Naturmuseum
Hästgatan 1
621 56 Visby

Program 1986

- Sön 25 maj Exkursion till Grötlingbo. Samling vid kyrkan kl 10.00. Bo Göran Johansson leder.
- Sön 8 jun OBS: Nyinsatt program!
Varvsholm och Vivesholm. Samling vid hamnen i Klintehamn 10.00. Ledare: Staffan Rosvall och Torbjörn Fors.
- Sön 29 jun Exkursion till Mästermyr. Samling vid Sproge kyrka kl 10.00. Exkursionsledare: Bengt Larsson.
- Sön 13 jul Exkursion till Grausne källmyr. Samling vid Lickershamn kl 10.00. Ledare: Ingrid Engquist.
- Sön 27 jul Exkursion till Idholmen. Ett okänt naturreservat? Samling vid Väskinde kyrka kl 10.00. Niclas Johansson leder exkursionen.
- Sön 10 aug Tofta skjutfält. Ett område som bjuder på många olika naturtyper. Samling vid kiosken i Vibble (mitt emot affären) kl 10.00. Ledare blir Jörgen Petersson.
- Sön 31 aug Fårö, under Gösta Fåhræi ledning. Samling vid Broa kl 10.10 (färjan går från Fårösund kl 10.00).
- Sön 14 sep Stränderna vid Näsviken. Samling vid Näs kyrka kl 10.00. Bengt Larsson leder exkursionen.
- Sön 12 okt Kryptogamexkursion till Svajde, söder om Ljugarn. Samling vid Alskog kyrka kl 10.00. Stig Högström och Lars-Ake Pettersson leder.
- Ons 12 nov Medlemmarnas bildkväll. Tag med dina diabilder för visning till Gotlands Naturmuseum kl 19.00

Innehåll

- 3 Stellan Hedgren: Omslagsbilden: Orchis ustulata
- 4 Torgny Rosvall: Sippor
- 23 Bo Göran Johansson & Bengt Larsson: Nyheter i Gotlands flora 1985
- 33 Bo Göran Johansson: Projekt Gotlands flora 1985
- 35 Bo Göran Johansson: Botanikläger sommaren 1986
- 36 Elsa & Aage Bohus Jensen: Alpklöver, Trifolium alpestre, på Gotland
- 38 Stig Högström: Botaniska strövtåg vid Tingstädeträsk
- 43 Gösta Fåhræus: Sumpskräppa, Rumex palustris, på Fårö
- 44 Ulla Ekvall: Växtnamnet "Jungfru Marie sänghalm", Galium verum och/eller Primula farinosa
- 47 Sara Nyman: Gotlands Naturmuseum 1986
- 48 Program 1986